

Történelmi könyvtár. 66. szám.

A NÉPVÁNDORLÁS TÖRTÉNETE.

IRTA

Dr. LÁZÁR GYULA.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IRÓD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1880.

Franklin-Társulat nyomdája.

ELSŐ FEJEZET.

Ázsia, az öt világrész és az ó-világ ezen legnagyobbika, nemcsak természeti gazdagsága és földrajzi fekvése által vonja magára figyelmünket, hanem kiváltképen ethnographiai és történelmi tekintetben. Ide vezetnek bennünket a biblia tanulságos vagy érdekes meséi; itt élt az első emberpár, keletkezett az első emberi társadalom, melyből később az államiság és nemzetiség eszméje nőtte vala ki magát; s minden kultur-népnek, mely egész máig fentartotta magát, eleven emlékezetében él Ázsia, mint az emberiség őshazája.

Az emberi erkölcsök szilajsága az ősidőkben számtalan erőszakos lépések által van jelezve, melyek behatása alatt a rombolás mindig nagyobb szerepet játszott — az építésnél; s ha a természet bölcs következetességen alapuló változatait leszámítjuk, mi fenmaradott, ezredeken keresztül az ember pusztító hajlamainak esett vala áldozatul.

Addig, míg az embereknek a földrajzi és természettani viszonyok nagyobb akadályokat nem gördítettek utjukba terjeszkedésük alkalmával, a szilaj erkölcsök némileg szunnyadozni látszottak.

tak; de midőn lassankint a természetes szaporodás a terjeszkedést, gyakran a természet vagy emberek rovására elkerülhetlenné tévé, felébredtek azon fékezetlen ösztönök is, melyek az évezredek folyamában oly sok vérrel áztatták meg a világot; s a létérti harc és küzdelem kezdetét vette.

Az éghajlat, valamint a táplálkozás mindenkor nagy befolyással voltak az emberi jellem fejlődésére; a szokások s az erkölcsök ridegsége szoros összefüggésben állott azon sajátságokkal, melyek mindkettőt kitűntették. A zordon kedélyű pásztornép, mely nyájainak vérével táplálkozott, nem ismerte a humanitás nemesebb érzelmeit s vad ösztöneinek kielégítésében látta legfőbb hatalmát a természetben. S míg ekképen már korán hozzászokott az elontott vér szemléletéhez, egyszersmind kedélye és egész jelleme bizonyos nemétől a kegyetlen érzéketlenségnek tölteték el, mely azután döntő befolyással volt minden gondolatára és cselekedetére.

Az elszaporodás Ázsia bensejében az emberiséget már korán a terjeszkedés természetes ösvényére terelte. Az ekképen megindult népáram kezdetben keletnek vette útját, talán mert ezen irányban kevesebb akadályokkal kelle vala megküzdenie. Az árja népvándorlás, körülbelül 800 évvel Kr. előtt Indiának nemcsak új lakosságot, hanem új és a régitől sokban különböző miveltséget is adott.

Azonban a legfontosabb mozgalom, mely

Ázsiából éjszak-nyugatnak vette útját, a negyedik keresztényszázad második felében indult vala meg s hivatva volt, Európára a legnagyobb és legtartósabb befolyást gyakorolni. Ezen nagy, mondhatni általános mozgalom a történelemben a népvándorlás neve alatt ismeretes.

Az ó-kori Európa már évezredekkel a keresztény időszámítás előtt nagy mértékben ki vala téve idegen betöréseknek; így a kelták, majd a pelasgok beköltözése és megtelepedése nevezetes fejeceteket jellez az ó-kori világrészek ezen legkisebbikének történelmében. A római világuralom hatalmának és fényének délpontjában sem szűnt meg az idegen harcziás barbárok ellen küzdeni; kik hivatva valának végre a nagy birodalmat halomba dönteni. A skythák és sarmaták századokon keresztül leginkább nyugatra előretolt képviselői valának az Ázsia belsejében, miként egy méhkasban zajló néprajnak. Számptalan fajok és törzsek egyesültenek itt egymással külön névvel s részben a megváltozott éghajlati viszonyokhoz képest — külön szokásokkal és erkölcsökkel is. *Gothok, vandalok, gepidák, alánok, hunok, avarok* stb. egymás mellett vagy egymás után léptek a történelem színpadára, hogy véres szerepüket az emberiség történelmében eljátszák.

Mióta a római világbirodalom a Diocletian által adott u. n. alkotmány következtében elvesztette egységét, a birodalom távol és széles határain kémkedő barbárok bátorsága és merészsége mindinkább növekedett. Betöréseik gyakoriab-

bak, Róma ellentállása pedig mindig lazább és gyengébb lón. Hasztalan voltak Constantin császár törekvései e téren; s habár a birodalom egysége ezen erélyes és derék fejedelem alatt, még egyszer s egy időre ismét helyreállott, világuralmi jelentősége mindazonáltal észrevehető hanyatlásnak indult vala.

Valentinián és Vá lens társ császárok idejében 365-ben Kr. után nagy és megrendítő szerencsétlenségek látogatták meg az egész római birodalmat, melyeket a nép szokása szerint minden komolyabb megfontolás nélkül természetfölötti intelmeknek nevezett s előjeleknek tekintett, melyek még sokkal nagyobb szerencsétlenségek hirmondói valának.

A birodalom legnagyobb részében pusztító és romboló földrengések következtek, melyek számos városokat és számtalan emberéletet pusztítottak el, általános volt az ijedség és rettegés. A Földközi tenger tükre ugyanekkor, addig még sohasem tapasztalt magasságig emelkedett; majd pedig tüneményszerű gyors alászállása által zűrzavart keltett mindenfelé. Roppant nagyságú és sokaságú halak a szárazon maradtak s a parti lakosoktól könnyű szerével és minden készülék nélkül megfogattathatának. Nagy hajók egyszerre a mocsáros szárazulatokra kerültek, s az emberek szemei bámulattal függtek a hegy és völgy saját szerű képződésén és növényvilágán, melyek egyszerre a tenger mélyéből a meleg száraz napvilágra emelkedének. . .

De nemsokára, s óriási áram állott be, mely nemcsak elnyelte az imént még száraz partokat, hanem miként az ijedség vagy túlzás az emberekkel feljegyeztették, — a legnagyobb hajók — háztetőkön, sőt hegyháton keresztül — mért-földnyi távolba hajittattak a szárazföld belsejébe, a felbőszült hullámok által. Dalmátia, Sicilia, Görögország és Egyptom sokáig megőrizték külsejükben ezen hallatlan szerencsétlenség nyomait.

Az emberek, kivált ha a mivelődésnek még alanti fokán állanak, minden rendkívüli tünémenyt a természetben, melyet maguknak korlátozott felfogásuk következtében megmagyarázni nem tudnak — csodának vagy természetfölötti erőnek tulajdonítanak, s mint ilyent bizonyos jösszerü jelleggel vesznek körül. A tudatlanság és babona mindig és mindenütt együtt jártanak s egymást egészítették ki az emberi elme és kedély fejlődésének nem csekély kárára.

Alig terjedt Rómában hire ama roppant elemi csapásoknak, melyek a birodalom legszebb tartományait sujtották, midőn az emberek összedugták fejüket s remegő hangon adtak vala kifejezést azon jogosulatlan félelmöknek, miszerint mindez: az isteni gondviselés fenyítő büntetésének tekintendő, sőt bizonyos, hogy a roppant szerencsétlenség csak előhírnöke, még nagyobb és borzasztóbb megpróbáltatásoknak.

Sajátságos, habár épen nem egyedül álló példa, miszerint a nép félelme és aggodalma — ezuttal csakugyan teljesülésbe menének; s hogy

Róma még sokkal nagyobb szerencsétlenségeknek és megpróbáltatásoknak nézett eléje, mint azok voltak, melyekkel az elemektől látogattaték meg. Lehet, hogy a véletlen, mely oly nevezetes szerepet játszik az emberek életében, valamint a politikai események láncszerű összefüggése, mely azonban a nép előtt bizonyára ismeretlen vala, okozta, hogy a babonás következtetés ezután is győzött; mi által az emberek nem kis mértékben erősítheténék meg korábbi egyoldalú és elfogult nézetükben. A veszedelem, mely Rómát a negyedik század második felében rómületbe ejtette, s mely a népvándorlás bevezetésének és kezdetének vala tekinthető, — a hunok megjelenése volt.

Azonban a hunoknak ez korán sem volt első szereplésük a világtör énelem színpadán; már sokkal korábban kiterjesztették hatalmukat Khinára és a többi Kelet-Ázsiára, melyet fegyvereik fölénye által leigáztak, s melyek lakosait rabszolgaságra kényszerítették. Tizenháromszáz évig tartotta fenn magát a hun fölény Khinában, míg nem 93-ban Kr. előtt hanyatlani kezdett, majd egészen megszűnt, hogy néhány százévi szünetelés után újból felszínre emelkedjék, egészen idegen és különböző irányban — Európában.

A hunok megjelenése a Volga partjain s az Ural lejtőin vészt jelentő vala Európára, de különösen a római birodalomra. Fűrge lovasai, kiknek száma gyakran meghaladta a 200, sőt 300 ezeret, nem ismertek akadályokat, sáskamódra

ellepték a virányos mezőségeket, vagy, mintha kétéletű fenevadakhoz hasonlítottak volna, nagy könnyűséggel átúszták a leghatalmasabb és legszélesebb folyamokat s ép oly váratlanúl jelentek meg a megrettent népek előtt, mint legyőzhetlenülül számuk sokasága vagy harezias erényeik által.

A hunok megjelenésével kezdetét vette a népvándorlás, mely ötszáz évig lázas mozgalomban tartotta a világot, s melynek a magyarok megjelenése és megtelepedése vetett vala véget a kilencedik század utolsó tizedében. Figyelemreméltó jelenség, hogy épen a magyarok, a hunok természetes rokonai és utódai valának hivatva befejezni egy mozgalmat, mely következményeiben a legnagyobb hatással lőn, Európa államrendszerének megalakulására.

A következő rajzban nemesak kiváló figyelmet fogunk fordítani mindazon népekre, melyek a népvándorlás korszaka alatt egymás felett vagy mellett feltűnedeztek, hanem azon befolyásra is, melyet az emberiségre s annak már meglevő intézményeire gyakoroltak, és pedig ép úgy káros, mint üdvös tekintetben.

A hunok, ezen harezias pásztornép, nem sokáig pihentek meg a Volga s az Ural között. A Don és Volga közében lakó *alán* népek, sok tekintetben méltó versenytársai Klína meghódítóinak, nem szívesen nézték a hunok megtelepedését közvetlen szomszédságukban, s előre lehete látni, miszerint a két barbár nép csak rövid ideig fog egy-

mással békés szomszédságban élni. A hunok csakhamar megmutatták, hogy a Volga széles medre nem képez előttük akadályt. Gyors paripáikon átúszván a folyamot, nagy sokasággal betörték az *alánok* földjére, melynek magukat hosszas és véres küzdelem után csakugyan uraivá is tették. Az *alánok* vagy tovább éjszaknyugat felé költöztenek, vagy pedig összeolvadván a győzedelmes hunokkal, folytatták azok véres művét.

Nagy volt a rémület mindenfelé, hova a hunok megjelenésének híre eljutott. Azon népek sorában, melyek a római birodalomnak már korábban nagy és érzékeny károkat okoztanak, első helyen állottak a *gothok*; s a keleti *goth* birodalom, mely a Fekete tengertől egész az Adriáig s a Keleti tengerig terjedett, most első volt, mely a harcziás pásztornép támadásainak ki vala téve.

A keleti góth trónon ezen időben a közel százéves *Ermanrich* ült, környezve egy hosszú és szerencsés országlás dicsőségétől s népeinek csodálatától. Hosszú életének legnagyobb része harcban és viharos küzdelemben járt el, s most, midőn a megérdemlett nyugalomnak engedné át magát, aligha hitte, hogy nagyobb veszélyben forog személye és birodalma, mint valaha annak előtte.

A *hunokról* a történetírás kivált a byzanci és góth írók nyomán számos idegen és alaptalan dolgokat jegyzett fel, mit csak azon körülmény képes előttünk megmagyarázni, hogy mindkét nemzet, és pedig úgy a római mint a góth, halá-

los ellenségét látta a hunokban, kik ellen minden kitelhető eszközökkel lehetett élni, melyeket a harag, félelem vagy szenvedély megengedhetőnek tartottak.

Ezek között első helyen áll azon ép oly badar mint alaptalan mese a hunok eredetéről; mely szerint a rettegett vándorharczosok egyenesen az ördögnek és a római birodalomból kiűzetett feslett erkölcsű nőknek és boszorkányoknak utódai lennének, kik egy kietlen sivatagban találkoztak vala egymással. Természetes, hiszen a gyűlölet és félelem sohasem keresték az okokat valami rendkívüli szigorral.

Annyi mindazonáltal kétségtelen, hogy ahunok sok tekintetben elütöttek külsejükben is azon népektől, melyek akkorában vagy az elsők megjelenéseig, Európában megfordultak. Alacsony termetűek és széles vállúak voltak, orruk kicsiny és lapos, valamint homlokuk is; kicsiny fürkésző sötét szemeik mély gödörben nyugvának; s minthogy csak hiányos vagy gyarló szakálnövesssel birtanak, nélkülözték úgy az ifjuság mint a vénség díszét.

Az ördögök és boszorkányok rettegett unokái előtt, mely hitet főképen góthok terjesztették, nem bizonyult egy akadály sem elég erősnek; népek és királyok megfutamodának előttük, vagy porba tévék fejüket — hogy életüket megmentsék; s oly nagy volt a zavar és kétségbeesés mindenfelé, hogy csak kevesen kísértették meg az ellentállást még azok közül is, kik erre talán különben elég erősek lettek volna.

A hunok az *alánok* legyőzése s a *roxolánokkal*, a mai oroszok állítólagos elődeivel való egyesülésük után akadálytalanul nyomultak előre egész a góth birodalom határaig. *Ermanrichet*, az agg hőst, ki éppen azon pillanatban esett a vérbosszú áldozatául, midőn népének és családjának szabadságáért még egyszer harczba menendő vala, azon keserűség érte végső napjaiban, hogy a góthokat menthetlenül a hunok martalékának kelle látnia, hogyha azok, a veszedelmes jövevények elől menekülendők, még idejében el nem hagyják hazájukat, dicsőségük megkedvelt és megszokott színhelyét.

A fejüktől megfosztott góthok a hunok közeledésének hírére s miután a hunok ellen kiküldött hadseregük véres vereséget szenvedett, gyorsan átlépték az Al-Dunát, mely ekkoráig közöttük és a keletrómai császárság között a határvonalt képezte, s a császár védelme alá helyezkedvén, egy időre lemondtak nemzeti önállóságukról is.

A hunok előntvén a góth birodalmat beláthatlan sokaságú hadaikkal, egy ideig szünetelni látszottak véres hóditási munkájukban. Nemsokára azonban tovább vitetvén szilaj és harczias ösztöneiktől, átlépték a Dunát, ellepték *Dákiát* és *Pannoniát*, s mindenütt, hol megjelentek, véres pusztulás jelölte nyomdokaikat. Egész *Byzancz*, a világváros kapui alá vitték a hunok ezalatt győzedelmes fegyvereiket; s maga a Konstantinok hatalmas és fényes városa nem fegyverének, hanem aranyának köszönhetette a veszedelmes ellenség elvonulását

falai alól Egyébiránt a hunok erkölceiről és szokásairól később még tüzetesebben fogunk megemlékezni.

Rövid idő alatt a Volgától és a Fekete tenger-től egész a Tisza partjáig terjedett a rendithetlen vándorharczosok hatalma. A római világbirodalom végső megsemmisülésének előestéjén állott, hogyha a szilaj nomádoknak cszébe jut vala, egyenesen a mivelődés központja Róma és Olaszország felé törekedni. Szerencséjére a világnak, az eleven ár más úton iparkodott a kitűzött cél felé, ha ilyenekkel valóban bírt vala már ekkor; s a jövő események valóban azt bizonyítják, hogy a világuralmat gyakorló Róma sohasem állott veszedelmesebb véglet küszöbén, mint ezen válságos időben.

Pannonia meghódítása után Németország látta a veszedelmes vendégeket legelőbb, kik rabolva és pusztítva vonultak keresztül egy országon, mely ekkoron még koránsem érte el nemzetiségének hivatásszerű rendeltetését. Túl a Rajnán a részben még mindig római Galliában azonban nevezetes akadályok gördülének az ázsiai hódítóknak útjába, melyeket nem sikerült úgy leküzdeniök, miként azt addigi szerencsájük után remélhatték vala.

MÁSODIK FEJEZET.

A hunok megjelenésével megindult általános mozgalom kihatott a világ minden részeire s a római birodalom határaitól minden időkre eltűnt

a béke és biztonság, mely hatalmának oly nevezetes támaszát képezte századokon keresztül úgy Afrikában, mint Ázsiában és Európában.

A góthok, alig üzetvén ki hazájukból, most fegyvereiket jötevőik, a byzancziak ellen fordították, kik még csak az imént vendégszeretőleg befogadták vala a hontalanokat. Az erkölcsök oly lazák, a jog és méltányosság oly hiányosak valának a fogalomban valamint a gyakorlatban, hogy nem lehet csodálkozni, ha a társadalom átalában nélkülözte azon erényeket, melyek egyedül képesek lettek volna, fenmaradását biztosítani. S míg a hunok Dákiát és a szomszéd tartományokat tették véres pusztításaik színhelyévé, addig a góthok betörték Görögországba, feldúlták Athént, a művészeiről, valamint tudományáról és iskoláiról híres várost; s alig maradt kő-kövön, az értelmetlen barbárok mindent lábbal tiportak.

Ezen alkalommal a bölcsek városának irodalmi kincsei egy halomra hurezoltattak össze, hogy a lángoknak adassanak martalékul, midőn egy barbár vitéz lépett elő s így szólott társaihoz: *„Né vegyétek el a görögöktől a könyveket, hadd bívárkodjanak azokban, hiszen ezalatt elmulasztják — magukat a fegyver forgatásában gyakorolni.”*

Hunok, góthok, vandálok egymással versenyeztek a negyedik század kimenetelén az ismert világ legszebb részeinek elpusztításában, midőn 395 január havában *Theodosius* császár örökre behunyta szemeit. Halála jel volt, mely egyszerre a birodalomra csődíté a barbár nemzetek egész

hadát, kiknek fejei közül különösen kitűnt *Alarich*, merész és ravasz szelleme által.

Alarich a baltha vagy bolth (azaz merész) családból vagy törzsből származott s már korán magára vonta népének figyelmét, nemsokára bámulatát; s midőn a barbárok fejedelem választásra ültenek össze, az ifjú hős egyhangúlag királylyá megválasztatott.

A góthok, kik a hunok elvonulása óta Pannónia s a nyugat felé, Byzanceznak mindig veszedelmesebb ellenségeinek bizonyultak, azon reményt táplálták kivált Theodosius halála óta, hogy a világváros Konstantinápoly, kincseivel és megszámlálhatlan népességével együtt előbb-utóbb zsákmányává leend telhetetlen kapzsiságuknak. Ugy látszik, hogy kezdetben *Alarich* is osztozkodott népének ezen vérmes reményében; azonban nyílt és világos tekintete csakhamar átlátta, miszerint Konstantinápoly megvétele sokkal nagyobb, sőt legyőzhetlen akadályokkal jár, hogysem kilátás volna annak megvalósításához.

Arcadius császár, egy ármányos udvar és megbizhatlan környezetének hatalmában, rémülettel nézte a barbárok terjeszkedését s aligha nagy lehete reménye — fővárosának megmentése iránt. Mindazonáltal a nyugati, olasz tartományok parancsnokához a hőselkü és tapasztalt *Stilicho*-hoz fordult segítségért és pedig még elég korán, hogy ez által a fenyegető vészt fejéről elhárítsa.

Stilicho gyorsan odahagyta Olaszországot s egy válogatott és harczhoz szokott hadsereg élén

csakhamar Görögországban termett, hogy a góthokkal s máris lires királyukkal megmérkőzzék. Nem könnyű megmondani, melyike a két hadvezérnek, *Alarich*-e, vagy *Stilicho*-e, kit ezen nevezetes hadjáratban a dicsőség babérja inkább megillet?

A római hadvezér lángelméjének és jól fegyelmezett katonáinak tulajdonítható, hogy a góthok minden erőmegfeszítés daczára is majdnem mindig a rövidebbet húzták a nyílt ütközetben s végre *Alarich* egész hadseregével a Peloponnesus-on körülvéttetett a római legióktól úgy, hogy mindenki azt hitte, — miszerint menekülése többé lehetetlen. S még maga *Stilicho* sem kételkedett többé ellenségének megsemmisítésében, — s míg gondatlan biztonságnak engedé út magát, — addig a ravasz *Alarich* egy pillanatot sem mulasztott el, hogy az ellenség győzelmi biztonságát alaposan megghiúsítsa.

A görögök erőditéseit, melyek táborát minden oldalról körülvették, egy egészen váratlan támadás alkalmával áttörte; s miután seregét harmincz mértföldnyi úton majdnem szakadatlan harezok között egész *Korinthos*-ig vezette, ott szerencsésen hajóra szállott, minden további bajt és veszedelmet kikerülendő. Nem szenved kétséget, hogy *Alarich*-nak ezen csodával határos megmenekülése, — csak *Stilicho* mulasztásai és győzelembiztonsága következtében vált vala lehetségessé.

Mostszomorúnapok következtek Európa délkeleti, tehát legszebb és leggazdagabb tartományaira,

Alarich győzedelmes hadai elárasztották *Makedonia*, *Thessália*, *Epirus* és *Illyria* tartományokat; s minthogy fővezérük dicsősége napról-napra növekedőben volt, röviddel Görögországból történt szerencsés kivonulása után népeitől a keleti góthok királyának kiáltaték vala ki 399-ben.

A byzancezi császárság, talán csak egyedül a főváros kivételével, nem volt képes a rendíthetlen barbároknak és geniális királyuknak áthághatlan akadályokat gördíteni útjába. *Thessalonike*, *Naïssos*, *Margos* és *Ratiraria*, a birodalom legtekintélyesebb városai Konstantinápoly után, a góth királytól pajzsok, sisakok és fegyverek készítésével bíztattak meg, melyeket a szerencsétlen lakosok hadisarecz helyett voltak kénytelenek az ellenségnek szolgáltatni. és pedig tulajdon honfitársaik ellen. Így önkéntelenül maguk járultak hozzá, szabadságuk és függetlenségük elnyomatásához.

Azonban *Alarich*-nak messze kiható tervei voltak; a keleti birodalom szétdúlt és kifosztogatott tartományai már régen nem gyakoroltak nagyobb vonzerőt egy hódítóra, kinek legfőbb élvezete s talán egyediüli célja: a zsákmány és annak megszerzése vala. Szemeit azért már régebben a virágzó és gazdag Olaszországra vetette, mely már régóta nem látott ellenséget irigyelt és dúsgazdag határain belül; s mely bizonyára bőven kárpótolná a reá fordított áldozatokat.

Csakhogy Olaszország megtámadása nem csekély akadályokkal járt, melyek bizonyára nem kerülték ki a gondos és előrelátó *Alarich* figyel-

mét. A népes és gazdag városok erős kőfalakkal voltak körülvéve, melyekről nagy számú és jól fegyverzett zsoldossereg nézett alá a támadó barbárokra. Azonfelül *Honorius* császár, habár személyesen minden bátorság és hadvezéri képesség nélkül, idejében értesülvén a góthok szándokáról, minden oldalról nevezetes haderőket igyekezett vala összevonni, hogy a jövevényeket méltóan fogadhassa.

Olaszország megtámadása ennél fogva nem volt oly könnyű dolog; de *Alarich*-ot mindez nem riasztotta vissza s következetes és megfontolt, habár látszólag lassú léptekkel közeledett a kitűzött cél felé. Legelőször seregeinek számát megkétszerezé az Ázsiából mindinkább előrenyomuló vad, harczias népek által, melyeket népe közé és védelme alá fogadott. *Hunok, alánok, gepidák, vandálok* stb. egyesültek ekképen a nagyravágyó keleti góth király alatt, hogy a világ legszebb részét vad rombolásaik színhelyévé tegyék!

Alarich először Pannoniában állapodék meg; honnan délnek vévén útját, elfoglalta *Istriát, Ventiát* s ostrom alá vette az erős *Aquilejá-t* 400-ban. Mindenütt égő városok, füstölgó romok, szétgázolt mezőségek, eltemetetlen holttestekkel véres barázdáikban jelölték vala az utat, melyen a barbárok előre haladtanak. „*A Fama süvöltve terjeszté ki sötét szárnyait, hogy tudtára adja a megrettent világnak a barbárhad rémületes közeledését*“ mondja egy azonkorú író, kinek minden sorából kitetszik a félelem, rettegés, harag, me-

lyekkel tehetetlenségében a vad ellenséget elhalmozza.

Olaszország állapota ezen időkben, daczára virágzó kereskedelmének és azzal kapcsolatban gazdagságának, politikai tekintetben felettén szomorú képét nyújtja saját tehetetlenségének. A római világuralom megoszlása után *Honorius* a nyugati, *Arcadius* ellenben a keleti tartományokat nyerte; ott is, itt is, az udvaroncok vagy érdemetlen nagyok befolyása döntött minden fontosabb kérdésben; s a császárok zsenge koruk és tapasztalatlanságuk következtében pusztá fényes eszközökké törpülének a nagyravágyók gyakran vérrel és hűtlenséggel bemocskolt kezeiben.

A nyugati birodalom feje *Honorius* 14 éves gyermek volt, midőn koszorús hadvezére *Stilicho* hasonló leányával Máriával egybekelt s azóta mindenki tudta az egész nyugati birodalomban, hogy nem *Honorius*, hanem *Stilicho* az, ki a kormány rúdját vezeti. S valóban, a gyermekies császárnak fogalma sem volt méltóságának felelősségéről és komolyságáról; legfőbb gondját gyermekies mulatságok képezték, főfoglalkozása a félvilág urának pedig abban állott, hogy sajátkezüleg etette naponkint a tollas majorságot, pompásan berendezett tyúkólakban.

Természetes, hogy midőn most a barbárok közeledésének híre *Milano*-ba eljutott, mely ekkorában fővárosa volt a nyugat-római birodalomnak, mindenki elvesztette fejét s a végső veszedelmet, mely mindenkit közösen fenyegetett, —

előre látta most úgy a császár, valamint nem kevésbé megrettent népei.

Midőn *Alarich* 401-ben Aquileja erős falait hasztalan ostromolta, majd megkerülvén azokat, betört Felső-Olaszországba, *Stilicho* távol volt Galliában, hogy a birodalmat az *alemanok* és *frankok* ellen, kik elűzték a római legiókat, megvédelmezze. Alig vette azonban hírért a góthok betörésének, midőn gyorsan odahagyta Galliát s épen azon pillanatban érkezett *Milano*-ba, midőn ott a zavar és kétségbeesés tetőpontra hágott vala. *Honorius* császár és udvara, daczára a főhadvezér ellenvetéseinek, odahagyta *Milano*-t — s *Ravenná*-ba menekült, mely fekvésénél fogva az *Adria* partjain, nagyobb biztonságot ígért egy önmagában nem bízó fejedelemnek és gyáva kísérőinek.

Alarich, ki megszámlálhatlan seregével átúszott az *Etsch*, *Mincio*, *Oglio* és *Adda* folyókon s már *Milano* falait látta feltűnedezni a nyugati láthatáron, most, midőn *Honorius* meneküléséről értesült, gyorsan megváltoztatta haditervét s a helyett, hogy a remegő fővárosnak tartott volna, — üldözőbe vette a menekülő császárt. Most azonban útját állotta *Stilicho*, és *Polenza* közelében véres ütközetre került a dolog, a kor két legnagyobb hadvezére és legkérlelhetlenebb ellensége közt. A szerencse a góthoknak kedvezett és *Stilicho* kénytelen volt visszavonulni egy ellenség elől, kívül számszerinti kisebbsége miatt sem vállalkozhatott többé, legalább egyelőre, — megmérközni.

A barbárok rövid idő alatt annyi zsákmányt gyűjtöttek a gazdag Felső-Olaszországban, hogy mielőtt azt biztonságba nem hoznák, csak nagyon kevés kedvet mutattak a tovább nyomuláshoz. *Alarich*, ki előtt szilaj vitézeinek ezen óhajtaása koránsem volt titok, nem idegenkedett maga sem, *Illyria*-ba húzódni vissza, halogy erre nézve ellenségeitől illő feltételek mellett megkerestetnék. *Stilicho*, kinek főképen időre vala szüksége, hogy megfogyott hadsorait kiegészítse s a nép erősen megingatott bizalmát újból helyre állítsa, mindent elkövetett, hogy a rettentő ellenséget békére, sőt mi több szövetségre bírja; mert miként azonnal látni fogjuk, a nyugatrómai birodalmat most váratlanul más oldalról is komoly veszélyek fenyegették, melyek az előrelátó *Stilicho* minden figyelmét igénybe vették.

Nemsokára ezután, 402-ben csakugyan létrejött a béke *Honorius* császár és *Alarich* közt oly feltétel mellett, hogy a császár 4000 font arany évi adó fizetésére és *Nyugat-Illyria* átengedésére kötelezte magát. Most kivonultak a félelmes barbárok Felső-Olaszországból, hogy zsákmányukat az ujjonnan nyert tartományban biztonságba hozták. *Honorius* császár pedig *Ravenná*-ból *Róma*-ba ment, hogy több mint kétes győzelmeinek gyümölesét egy fényes triumphusban vagy diadalmenetben megülje.

Alig vonultak ki a góthok, midőn éjszak felől a tiroli havasokról pusztító görgetegekként ereszkédének alá új százezrei a barbároknak *Radagais*

vezérlete alatt. A népvándorlásnak egy újabb áramlata volt ez, mely a virányos déli vidékek felé irányzá romboló hullámaait. A jövevények: *germán-vandál* népek voltak, vad és szilaj erkölcsökkel, óriási termettel és roppant testi erővel; kik állatbőrbe burkolva, idomtalan hosszú, de veszedelmes fegyverekkel és durván dolgozott bőrpajzsokkal ellátva, sovár tekinteteket vetettek a természet minden szépségeiben diszló országra; mely ködös, borongós, barátságtalan hazájukhoz éjszakon semmit sem hasonlított vala.

Stilicho, kinem bizott többé sem a rómaiak hűségében, sem azok vitézségében. barbárokból alakított magának egy hadsereget, hogy a nemkevésbé barbár betörőknek útját állja. Seregének zömét *hún*, *góth* és *alán* harczosok képezték, míg a tulajdonképeni rómaiak csak csekély számmal valának abban képviselve.

A barbárok ellenállhatlanul rontottak alá a termékeny síkságba; átúsztak a *Po* folyamon, megvették és feldúlták *Florenz*-et s komolyan fenyegették magát *Rómát*. Szerencséjére Olaszországnak ragályos nyavalyák kezdének pusztítani a barbárok soraiban, melyeknek maga *Radagais* is számos előkelőkkéi áldozatul esett vala; minek következtében az ekképen fejjetlen barbárok ép oly sietséggel kitakarodának az országból, valamint abba röviddel előbb bejövének.

A nyugat-római birodalom így 404-ben megszabadult ugyan a *góthok* és *vandalok*-tól, de ezek helyett most egy még veszedelmesebb ellenség

ütötte fel abban tanyáját: a polgárháború. *Stilicho* irigyei és ellenségei, s ezek száma nem volt csekély, rávették sógorát *Honorius* császárt, hogy ez maga ellenségének tekintette nagyhirű és érdemes hadvezérét; főképen azért, mert a barbárok legyőztetésére — barbárokkal szövetekezett, mintha ez által érdeme akár a legkisebb csorbát szenvedhetne volna. *Stilicho* elhagyatva hiveitől, s mert hazáját meg akará kimélni a polgárháború rémségeitől, *Ravennába* ment, hogy onnan keletre hajózzék; s így vissza adja a békét amúgy is keményen megpróbált hazájának. Azonban *Heraclianos* helytartó által — a császár titkos utasításai nyomán — mint felségsértő lefejeztetett 408-ban.

Igy zárta be életét azon férfiú, ki hazájának több és nagyobb szolgálatokat tett, mint azokat bármely uralkodó megjutalmazni képes lett volna.

Stilicho halála megnyitotta újból a barbárok-nak Olaszországot; s mintha a nagy férfiúval egy-szersmind jobb nemtője Rómának költözött volna el, sokáig nem emelkedett ki senkisé a sokaságból, ki őt pótolni tudta volna. *Alarich*, alig értesült nemes versenytársának haláláról, midőn hadaival benyomult a római birodalom területére s *Veroná-t* és *Padová-t* elfoglalta. Egyideűleg sógora *Athaülf* az *Adige* völgyén át vonult be Felső Olaszországba.

A *Ravenna* városában székelő udvar minden-felé kapkodott — mignem hajóra szállván — Dél-Olaszországba menekült. *Alarich* megjelent

a világváros *Róma* falai alatt, mely koránsem fejtett ki oly vitéz ellentállást, milyent tőle a világ méltán várhatott volna. Róma 410-ben megnyitotta először kapuit a barbároknak, kik azt fel dúlták, és kirabolták — s *Alarich* most ura volt a nyugat-római birodalomnak!

A hatalmas góth királynak nemsokára ezután bekövetkezett váratlan halála egy kis időre visszaadta a békét Rómának. Utódja *Athaulf* gazdag zsákmánynyal megrakodva kivonult Felső-Olaszországból, miután *Forli* városában fényes menyegyzőjét tartá *Placidia* hercegnővel, *Honorius* császár nővérével.

HARMADIK FEJEZET.

A népvándorlás tömkelegében feltűnedező, majd ismét elenyésző népek egyike sem volt tartósabb uralomra hivatva. Arómai világbirodalom minden ízében megromlott társadalma szakadozott bizonytalan alapjánál fogva — mindenféle benyomásnak engedett, mely reá bármely részről gyakoroltaték; s míg ellentállása csekély vagy elégtelen volt, egyszersmind maga nyitotta meg az utat a barbároknak, — saját hazájának szívébe.

De a vad, zsákmány után epedő harcosok előtt teljesen ismeretlenek voltak azon erkölcsi célok, melyek néha az erőszakot szükségessé, sőt bármennyire láttassék is ellenmondásnak — megengedhetővé teszik. A barbárok nem célok-

ért, — hanem csak eszközökért harczoltanak, melyek küzdelmeiket annál ridegebbeknek tüntetik fel előttünk, minthogy közönségesen egy szerencsés vagy ügyes hadvezér ösztönei vagy szenvedélyes behatásai alatt mentek vala végbe.

Róma korán megszokta, a meghódított népekben — szövetségescit látni, nem pedig rabszolgáit; mert *Róma* sohasem hódított a szó köznapi jelentőségében, hanem csak foglalt, mely alkalommal politikai bölcsességében s kevésbé méltanyosságában annyira ment, hogy az idegen, durva elemeket, — melyeknek egyébiránt nemzeti szokásait és erkölceit érintetlenül hagyta, — a világállam barátságával tisztelte meg. A római polgári czim oly kitüntetés volt, mely után rómaiak úgy, mint idegenek egyaránt vágyakoztak s mi egyjelentőségű vala a legmagasabb politikai méltósággal az államban.

Természetes, hogy ez sok barátot és csodálót szerzett *Rómá*-nak; s a leigázott népek láthatólag könnyebben viselték a terhet, melyet az új viszony nyakukba rakott, mert némileg magukat hasonlóknak tekinthették uraikkal, kik különben sem éreztették velük a függés fájdalmas és lealacsonyító tudatát.

Ekképen mint szövetségesei és barátai *Rómá*-nak, a barbárok részt vettek annak minden háborúban; s ismeretes, hogy hadilábon minden római legio egy meghatározott számú segélyhaddal bírt, — melyet mindenkor a szövetséges népek szolgáltattak.

A közös veszedelem, a küzdelem és harc mindig közelébb hozta az embereket egymáshoz; s midőn a rómaiak és barbárok századokon keresztül egymás mellett s a római sas őrvei alatt állottak a tűzben, lassankint bajtársakból barátokká lettek, kiket sokáig egy és ugyanazon eszme: *Róma* dicsősége lelkesített.

Azonban a bajtársiasság a barbárokkal utóbb, a következetesen és rendszeresen hódító vagy foglaló *Róma*-nak épen nem vált szerencséjére. A bárbar népek, melyek annak előtte rendetlenül harczoltak és felettén hiányosan valának szervezve s menének a harciba, most eltanulták a fegyverforgatást és háború mesterségét; s egyszerre, s mintegy jelszóra leigázóik ellen fordultak, — kiket azután *ugyanazon fegyverekkel győztenek vala meg, melyek által egykoron elvesztették saját függelenségüket.*

A hunok bejövetelével mozgásba jövének a világ minden részében betolakodott népek s nem lehetett másként, mint hogy egymásra bukkánván, vagy győzedelmeskedének egymás fölött, — vagy pedig elenyésztek a létharcban, mi a győzedelmes fajjal való összeolvadással egyjelentőségű vala.

E szerint a hunokkal majdnem egyidejűleg számos, vagy talán helyesebben számtalan népek léptek vala a világtörténelem szinpadára, mely valószínűleg sohasem mutatott az előtt oly kimondhatlan zűrzavart, mint épen ezen vajjúdó korszakában az emberi társadalomnak, melyben a régi és elavult megsemmisülendő vala, hogy vér-

patakokon keresztül egy egészen új rendszerhez vezesse az emberiséget.

Alánok, góthok, vandálok, suevek, burgundok; utóbb *gepidák, longobardok, herulok* s más népek tiünnek fel már korán a *hunok* mellett és között: s ha az előbbi fejezetben a *góthok*-nak engedték át egy időre a vezetős szerepet az erőszak eme tömkelegében, ezt főképen azért tevénk, mert a szereplés feltünőbb sorrendjét kívántuk megtartani. A *hunok* részéről nyert lökés és nyomás hozta mozgásba nyugat felé a *góthokat*; s *Alarich* betérése közvetve a *hunok* megjelenésének tulajdonítható. Az utóbbiak majdnem egy emberéleten keresztül látszólag békés, de valószínűleg csak készülő állásban tartották magukat az Al-Dunán, mignem előtörvén onnan, az ötödik század dereka felé — a *góthok* véres nyomdokaiba léptek.

Sajátságos mindazonáltal, hogy ugyanazon időben és ugyanazon külső vagy politikai benyomások következtében, melyek a római virágbirodalmat s annak egységét felbontották és minden időkre megsemmisítették, — az egyház egysége nemcsak diadalmaskodott mindenfelé, hanem minden időkre megis szilárdult.

A *góthok*, kik sokáig *arrianusok* voltak s mint ilyenek nyugaton csak nagyon kevés rokonszenvre találhattak, utóbb, politikai belátásról tanuskodó elhatározás következtében: a római egyház kebelébe tértek át, mi által uralmuknak ezen tájakon kétségtelenül a legerősebb de egyszersmind legéjszekerűbb alapját vetették meg. S

míg a népvándorlás és ezredekre kiható következményei a római világuralmat halomba döntötték, addig ugyancsak ezen erőszakos és véres korszak, — megszilárdítására szolgált Európában a vallásnak és a vele kapcsolatos általános befolyásnak úgy az egyházra, mint az államra.

S a kemény harczosok nem ritkán a béke rövid időközében mély ájtatossággal, habár teljesen értelmetlen elmével hallgatták hirdetni — a lélek országának igéit, s habár lelkesülni kétségkívül nem bírtak a szellemi cél és irány mellett, annak gyakorlatiasságát mégis felfogták s így elősegítették magát az eszmét, mely az egyházat lassankint az állam és annak feje fölé vala emelendő.

A góthok kivonulása s *Radagais* halála után délen egy időre béke állott be s úgy látszék, mintha a barbárok kifáradva a hosszadalmas vérengzésben, immár maguk is pihenni óhajtottak volna; avagy talán csak háborítlanul kívánták élvezni a háború és rablás gyümölcseit? Bármint legyen, annyi nem szenved kétséget, hogy a világ egy kisideig megpihenhetett a sok küzdelem után.

Ha ezen rövid szünetelést s annak valódi okait tekintjük, csakhamar meg fogunk győződni arról, miszerint annak mélyebben ható jelentősége van. A góthok, kik eddigelé mintegy uralkodó fajjá lőnek a népvándorlás élet-halált jelző küzdelmében, annyira megszokták Olaszország enyhe levegőjét s kellemes éghajlatát, továbbá természetes gazdagságát, valamint népének puhító életmódját, hogy többet elsajátítottak kivált az utóbbiból, mint amennyi

szilaj erkölceiknek és harczias jellemüknek előnyére szolgált. Sa vad, kemény harczosokból csakhamar puha és kores emberek lettek, kik nem valának képesek azon tetterőt kifejteni, melyről annakelőtte híresek voltak. S mit a római fegyverek nem birtak végbe vinni, azt megtette a római lég: a barbárok elkorcsosulva a mohón és mértéktelenül élvezett gyönyörök által, sokkal gyengébben hagyták el most Olaszországot, miként abba még nem régen bejövének. A góthok ezen időtől fogva lassankint kezdének alászállani; s habár még sokáig rettegett vala fegyverük mindenfelé, régi jelentőségüket mégsem nyerték vissza többé. Helyüket a *hunok*, *vandalok* stb. pótolták kik még teljes birtokában ősserejüknek, ha lehet még félelmesebb rémeivé lőnek a világnak s az embereknek.

A *vandalok* a mai Németország éjszakkeleti részeiből, tehát a keleti góthok s a hunok szomszédságából húzódának alá Európa déli részeibe, s alig szenved kétséget, hogy megindulásuk a hunok belső mozgalmával, mely előnyomulásukat megelőzte, — összeesik. A népvándorlás mint politikai tényező, most egy egészen új utat vett s a spanyol félszigetet szemelte ki magának véres de gazdag zsákmányul.

A régi *Iberia* vagy Spanyolország a római birodalom hanyatlásával hasonlóképen nagyon meglazította viszonyát Rómához, s több szerencsés vagy nagyravágyó férfiú kitűzte vala a lázadás és elszakadás zászlóját a nélkül, hogy a császárok

kísérletet tettek volna megfenyítésükre. Így Spanyolország a népvándorlás korszakában több kisebb nagyobb fejedelemségekre oszlott vala, melyek névleg ugyan *Róma* fensősége alatt állottak, azonban fejedelmeik tényleg szabadok és függetlenek voltak a hanyatló birodalom befolyásától.

Ezen körülmény nem maradhatott sokáig befolyás nélkül az egész ország jövőjére; s a barbárok, a *suevek*, majd a *vándálok* jól fel tudták használni a felosztásában gyenge tartomány politikai zűlőkságát.

A vándálok királya *Gunderich* nem volt sem kitűnő hadvezér, sem erélyes uralkodó; alatta sokat unatkoztak a kemény vandal harczosok s egykedvűségük nem ritkán elégtelenséggé fajult. Szerencséjére a gyenge királynak, véletlen gyors halála megmenté — talán még sokkal szomorúbb sorstól. *Gunderich* utódja természetes fivére *Genzerich*, *Gizericus* lett, egyike a világ legnagyobb és legkegyetlenebb hódítóinak, ki bátran helyet foglalhat *Etele*, az isten ostora mellett, kinek részben kortársa vala.

Genzerich, a világ e réme nem birt megnyerő külsővel; középtermetű volt, az egyik lábán sánta. Felettén szőszegény volt, miként egy kemény harczoshoz illő; s ha beszélt is, szavait oly rejtélyes fátyolba tudta burkolni, hogy gyakran alig értették meg bizalmasabb emberei is. Különb mint valódi hős megvetette a külső fényt s felettén egyszerű volt nemcsak öltözkéiben, hanem étkezésében és az ivásban is. Ellenben erőszakos

szenvedélyes jelleme gyakran a legborzasztóbb vérengzésekre ösztönözte, kivált ha a bosszú s a haragos felindulás erőt vettek rajta. Nagyravágása határtalan és lelkiismeretlen volt s nem ismert akadályokat egyszer feltett szándokának kivitelében, valamint sehasem válogatta meg az eszközöket, melyek kitüzött céljához akár csak egy lépéssel is közelébb vezethették.

Ilyen volt azon véres hős, ki *Alarich* nyomdokaiba lépven, miként egy borzasztó csapás látogatta meg a világot; ki hivatva volt Rómát, a világ és miveltség ezeréves központját másodszor feldúlni; ki legyőzhetlen fegyvereit keresztül vitte a tengeren s Afrikában egy új barbárállamnak vetette meg alapját, mely rövid fenállása daczára több vérbe került, mint a világ bármely más országa. *Leon-Oviedo* és más erős helyek csakhamar a *vandílok* kezébe kerültek, kik most a termékeny *Boetika* sikságain ütötték fel tanyájukat s a szomszédos *Andalusia*-ban, mely miként általában állittatik — tőlük vette vala nevét is. *Sevilla* és *Carthagera*, *Murcia* és *Malaga* rövid idő múlva követték amazok példáját; s hasztalan volt *Castinus*, a császári hadvezér minden ellentállása, mert Spanyolország a *vandílok* elvitázhatlan zsákmánya maradt.

A megrettent lakosok, kivált a parti városokból, siettek kincseiket és személyüket biztonságba hozandók hajóra szállani s *Mallorca* és *Menorca* szigetekre vitorlázni; hol azonban nemsokára arról kelle meggyőződniek, miszerint a barbárok-

nak ép oly kevésbé szolgál akadályul a tenger, valamint folyamok és hegyek, melyeken ép annyi ügyességgel mint szerencsével keltenek vala át mindenütt.

A tenger szemlélete nem kis mértékben ébresztette fel a barbárok kalandok és veszélyek után sovárgó lelkében azon vágyat, hogy túl a veszedelmes elemen, új dicsőséget, új zsákmányt keressenek maguknak.

A vágy keletkezése és kivitele közt csak nagyon rövid időköz feküdt, s egy roppant hajóhad, mely az ország minden részeiből összegyűjteték, befogadta a merész kalandorokat s a kedvező szél segédelmével csakhamar Afrika északi partjaihoz vezérelte.

A *vándalok* a classicus *Carthago* romjai közelében szállottak legelébb partra s ugyanazon helyet szemelték ki jövőendő birodalmuk és hatalmuk magvának, melyen egykoron *Róma* és *Carthago* az élet-halál harczot küzdötték vala egymással. Hogy volt-e a nyers és tudatlan barbároknak azon világra szóló eseményekről tudomásuk? ki tudná megmondani. Részünkről egyébíránt alapos okunk van ebben kételkedni.

A felbomlás és meghasonlás az egykor oly hatalmas és rettegett római világbirodalomban oly nagy volt, hogy a vállalkozó barbárok annak egyik részében sem találtak nagyobb ellentállásra. A népek mindenütt elégületlenek voltak a még névleg fenálló kormánynyal s ezen elégületlenség benyomása alatt nemcsak csökkent ellentállási

képességük, hanem kivált erkölcsi és nemzeti ér-
zületük is.

Nem csoda, ha ilyen körülmények között a vad éjszaki harczosok rövid húsz év lefolyása alatt az Elba és Odera vidékéről — egész Afrika forró ege alá vitték romlatlan ősi erővel vezetett fegyvereiket. Mily nagy lehetett bámulata a szerezsen nomádoknak, midőn az idegen kinézésű és fegyverzetű népeket sziklás vagy homokos partjaikon kikötni látták! A régi skytha-szarmaták utódai: a *góthok*, *alánok*, *vándálok* stb. fehér arczbőre, kék szeme és szőke hajzata nem kevésbé vonhatták magukra az afrikaiak megmagyarázható csodálkozását, mint a csillogó vértet, lobogó sisak és a különféle többi fegyverzet, melyben előttük a barbárok legelőször megjelentek. A csodálkozást azonban nemsokára félelem és rettegés váltották fel, mihelyt megismerkedtek az idegenek ellenállhatlan fölényével, kiváltképen a csatatéren.

Afrika éjszaki része *Tanger*-től a *gibraltari* szoros közelében egész *Tripolis*-ig *Róma* uralma alatt hét virágzó tartományra volt felosztva; s oly nagy volt az ó-korban ezen országok termékenységé és gazdagsága, hogy Afrika közönségesen *Róma* és az emberiség élettárának neveztetett. A nagyszámú lakosok a rendes évi kivitel által roppant összegeket takarítottak meg, mi által nemzeti gazdagságuk mindig nagyobb s ennek megfelelőleg politikai befolyásuk is folyton növekedőben volt. A kereszténység, mely ezen tartományokban már korán meggyökerezett, sokban hozzájárult az er-

kölesök és a nép szilaj jellemének javulásához; a földmiveléssel mivelődés, a kereszténységgel szelídülés és nemesülés költöztenek ide be; s a kettő együttműködése eredményezte azon kedvező anyagi és szellemi létet, melynek folytán már korán Afrika egyikévé lőn a keresztény ó-kor legnevezetesebb részének.

Azonban a rideg egyházi türelmetlenség lassankint itt is káros következményeket eredményezett; a népek ingerültséggel ellenőrizték egymás cselekedeteit s a pogányok nem ritkán ugyanazt vetették a keresztényeknek szemére, mivel ez utóbbiaktól vádoltatának. A zavar, egyenetlenség, békületlenség azon mértékben növekvének, mennél nagyobb előhaladást mutatott fel Róma — a hanyatlásban.

Ilyen állapotban volt Afrika északi része az *Atlasz*-hegység s a Földközi-tenger között, midőn lakosai a vandálok megjelenése által egyszerre tudatára ébredének helyzetük egész veszélyességének. Csakhogy a pártviszálykodások és egyenetlenségek most sem szűntek meg, sőt lényegesen megkönnyítették a barbárok tartós megtelepedését és megerősödését az ó-világ ezen részeiben.

Két döntő ütközet, melyet *Bonifátius* fővezérsege alatt a császári hadak elvesztettek 431-ben, egy időre kétségtelenné tette az afrikai tartományok sorsát. A vandálok napról-napra inkább megerősödének s nemsokára meglátogatták a Földközi tenger szigeteit, sőt az olasz szárazföldet

is, hol ijedséget és rettegést terjesztettek mindenfelé.

Mig a *randálok* Spanyolországot és Afrikát tették véres pusztításaik színhelyévé, addig a Volga és Duna közötti mélyföldön beállott a *hunok* újabb nagy mozgalma, mely miként egy megsemmisítő nagy fergeteg volt átvonulandó a világon, rettegést, ijedséget terjesztvén mindenütt. Az isten ostroma kezébe vette rendithetlen fegyverét, megszámlálhatlan sokaságú harcosai újongva vették körül s örömmel követték az ismeretlen, távol országokba.

A *hunok* megjelenése Európa belsejében oly messze kiható nevezetes világtörténelmi eseményt jelez, hogy szükséges, miszerint ezen népről kissé tüzetesebben emlékezzünk meg.

NEGYEDIK FEJEZET.

Etele vagy *Attila*, az ötödik század s talán a keresztény ó-kor legnagyobb hadvezére, 451 körül megjelent Pannoniában, miután *Moesiát* elpusztította s a keletrómai császárságot legmélyebb alapjában megingatta. *Naissos* (Nissa), *Sardika* (Sofia), továbbá a régi Pannoniában, *Sirmium*, *Singidunum*, *Marcianopolis* stb. egymásután ostrommal vétettek meg; s mig a lakosok nagyobb része szabadságával életét is elvesztette, a *hun* harcosok alig győzték a roppant zsákmányt, mely mindenfelé kezükbe esett, tovább szállítani. Az egész

nagy kiterjedésű föld a Fekete tenger éjszaki partjaitól egész az Adriáig a győzedelmes nomádok kezébe esett; s a nyugat és Olaszország rettegtek a fenyegető veszedelem hírére.

A császári *Byzancez*, egy puha és tétlen udvarral élén, nem tudott sokáig semmiféle férfias határozatra jutni, s a helyett, hogy a közeledő vihar miként fogadtatására vagy elhárítására gondolt volna, azon balga önbizalommal altatta el ismét ébredező aggodalmát: hogy az ég bizonyára nem fogja megengedni, miszerint a kereszténység jámbor fővárosa, — a pogány népek kezébe essék. — A keleti keresztények ezen babonája sokszor ismétlődött történelmében, a nélkül természetesen, hogy a sors vagy végzet következetes menét feltartóztatni tudta volna.

Egy földrengés, mely Konstantinápoly falait épen ezen időben erősen megrongálta s melynek ezen alkalommal 58 védtorony esett vala áldozatul, a nép ijedelmét méginkább növelte; mindenki azt hitte, hogy a gondviselés maga akar most utat nyitni a barbároknak, kiket csak azért küldött, hogy a hitében ingadozó vagy bizalmatlankodó népeket általuk megfenyítse. Ezuttal azonban úgy látszik, mintha a konstantinápolyiak a gondviselésen kívül, még egy gyakorlatiasabb szózatnak is engedelmeskedtek volna, mert a helyett, hogy az összedült falak és tornyok fölépítését a szellemekre bízták volna, — maguk láttak a dologhoz s dícséretükre legyen mondva, hogy fel-

tünőleg rövid idő alatt ismét jó karba helyezték védbástyaikat.

A *hunok* egész a főváros falai alá nyomultak, de valószínűleg azért, mert ostromeszközökkel kellőleg ellátva nem voltak, vagy pedig azért, mert az ostromhoz szükséges időt hosszadalmasnak találták, ismét elvonultak, miként egy vészfelhő, mely nem üríté ki tüzes nyilait. A megrettent császár és fővárosa egyébiránt örömmel ígérték meg a hún királynak, hogy évenként fizetendő adóval fogják hálájukat leróni. Alapos okunk van ezen ígéret őszinteségében kételkedni.

A hún pásztorharczosok semmiben sem különböztek a mongol-tatár hordáktól, melyek nyolcz századdal később Európa keleti részét vérbe fűröszötték s hazánkat is hosszú időkre kietlen vadonná változtatták. Vadságuk és pusztítási hajlamuk nem ismert határokat; könyörületről, méltányosságról sohasem lehetett szó egy népnél, mely féktelen ösztöneinek szabad gyakorlatában meg vala szokva: vérrel uralkodni, jog és törvény helyett.

Hogy mennyire ment ezen barbárok kegyetlensége, bizonyítja a következő példa, melyet egy híres franczia történetíró jegyzett fel. Midőn a *hunok* Khinát nagy vérengzések után elfoglalták, — egy általános haditanácsban kimondaték: hogy a meghódított és nagy kiterjedésű ország lakosai — kivétel nélkül mind ölessenek le, — lakhelyeik és városaik pedig hordassanak szét, és pedig mind

azon szándékból: hogy ekképen *legelővé* változtathassák — az egész ország, mely a barbárok nézete szerint másként hasznavehetetlennek látszék. A borzasztó terv közel volt már a kivitelhez, midőn egy böles khinai mandarinnak sikerült a vérengző fenevadakat embertelen szándékukról lebeszélni. B. bizonyította ugyanis, miszerint csak egyike az elfoglalt tartományoknak több hasznot hajt, mint a legtágasabb legelő; és pedig eziüstben évenként 50 ezer fontot; továbbá 400 ezer mérő rizst; 800 ezer darab selymet stb. S a barbárok kezdték belátni, hogy a meghódított ország ekképen jövedelmezőbb, s elállottak rettentő szándékuktól.

A *hun* hódítók az ötödik században semmi-
ben sem különböztek kemény elődeiktől, kik
Khinát letiporták. A rohammal megvett városok népességét közönségesen három osztályba sorolták. Az első osztályba tartoztak: a fegyverforgató ifjuság s a fogságba esett helyőrség. Mindketten vagy besoroztattak a *hun* harczosok közé, vagy pedig azonnal lemészároltattak. A második osztályt az ifju nők, szüzek és előkelő polgárok képezték, kik vagy zsákmányképen szétoztattak a harczosok között, vagy pedig gazdag váltságdíj lefizetése mellett utóbb szabadon boesájtattak. A harmadik és utolsó osztály azon nyomorultakból állott, kik sem vagyommal, sem befolyással nem bírtak s kik a kiűritett és néptelen városokban egy eszélyes kegyelem folytán mint egy új lakosság magva visszahagyattak.

Semmisem bizonyítja inkább a római udvargyávaságát és tehetetlenségét, mint azon követések, melyek által *Theodosius* császár Etelét megengesztelni igyekezett. *Priscus*, egy egykorú író, ki a császár követe *Maximin* társaságában személyesen megfordult a hun táborban s a leghitelesebb leírását adja úgy ennek, mint a nomád hős erkölcesinek és családi életének, félre nem érthető módon azt mondja: miszerint a római császárok koránsem mérközhetének meg a puszták ezen vad, de mindazonáltal bámulatraméltó fejedelmével. A császár különben, hogy magának Etelét pártfogóul megnyerje, egyik biboros rokonát, a szépségéről és egyéb női erényeiről híres özvegyét *Armatius*-nak, a hun királynak nőül adá.

Ugy látszik mindazonáltal, hogy a császár ezen megalázó, férfiatlan magatartása sem hozott semmi hasznót, mert *Etele* nemsokára a byzanci udvaráltal eddig fizetett évi adót 700 font aranyról egyszerre 2100 fontra emelte fel; azonfelül pedig hadikárpótlás czimén 6000 font aranyat fizetett magának. El lehet gondolni, mily sanyargatásoknak voltak a szerencsétlen alattvalók kitéve, hogy az amugy is jelentékeny adókon kívül, e roppant terheket előteremtsék.

Priscus érdekesen írja le élményeit és tapasztalatait, melyekből röviden a következőket közöljük olvasóinkkal.

Miután *Maximin* fényes kísérettel elhagyta Konstantinápolyt, tizenhárom napi utazás után Thrákián és a Balkán lánczain keresztül *Sardi-*

cába (Sofia) érkezett, mely város akkoron éppen a hun és római birodalom határán fekvén, — még az utóbbihoz tartozott. *Marimin* itt gazdag lakomát rendezett *hun* vendégei vagy helyesebben kísértői számára, kik idáig jövének élje a császári követnek. A lakoma közben azonban már észrevehető meghasonlás és mindkét részről veszedelmes érzékenység volt észrevehető. A császári követek dicsőítették és mértéktelen túlzásokkal magasztalták biboros urukat *Theodosius* császárt; míg a *hunok Etele* legyőzhetlen nagyságát a római császár árnyuralma fölé helyezték. A vitatkozás már veszélyesebb alakot kezdett magára öltetni, midőn végre *Marimin*-nek és *Priscus*-nak sikerült, a felháborodott kedélyeket böles mérséklet által lecsendesíteni; mire azután rómaiak és hunok fölkerekedének, hogy útjokat folytassák.

Sardicá-ból *Naissos*-ba, (Nissa) azaz ezen pompás város és Nagy Konstantin császár születés-helyének — szomorú romjaihoz érkezének. A *hunok* röviddel előbb teljesen feldúlták vala az egykor népes és gazdag várost, míg lakosait vagy leölték vagy pedig rabságba hurczolták. Midőn a követség a szomorú romok mellett elhaladott, elég alkalma volt összehasonlításokat tenni a rombolás és pusztítás különféle nemei közt.

A mai *Szerbia* akkoron néptelen, mert elpusztult tájain gyorsan keresztülhaladott a követség s nemsokára elérkezett a Dunához. Itt mindnyájan hosszúkás hajókra vagy kompokra szállot-

tak, melyekről *Priscus* megjegyzi, hogy mindannyian egy darab szálfából készültek.

Alig voltak *Marimin* és kísérei a tulsó parton, midőn megkezdődtek azon sanyargatások, melyeknek mindazok kitéve valának, kik azon kénytelen helyzetbe jövének, hogy személyesen jelenjenek meg a *hun* udvarban vagy főtáborban. *Etele* előkelő tanácsosai az értelmetlenség és a kegyetlenek gyanujával ostromolták *Maximin*-t s mindenképen ki akarák csalni belőle a császár izenetét és pedig még mielőtt őt uruk *Etele* elé bocsájtának. De *Theodosius* követe szilárd férfiú volt, mit ezen időkből valószínűleg csak kevés társairól lehetne elmondani, és sem fenyegetések, sem ígéretek nem valának képesek kötelességérzetét megingatni.

Nemsokára ezután az egész hun tábor mozgásba jött, *Etele* indulót fuvatott s a római császár követei, a nélkül, hogy a hun király által fogadtattak volna, kényszerülve voltak annak táborát éjszaknyugat felé követni. A római író leírása után a *hunok* legalább az *Odera* és *Visztula* vidékein vonultak fölfelé ezen alkalommal, mi azonban határozott túlzás s valószínűleg a hiányos földrajzi ismereteknek betudható botlásból származott. Sokkal valószínűbb, miszerint a hun tábor a *Tisza* tekervényes útját követte éjszakeletnek, míg végre *Tokaj* közelében hosszabb időre megállapodék.

A római követség a szomszéd telepítvényekről gazdagon ellátott minden szükségességekkel ; bor

helyett gyakran mézszeszt kaptak, kenyér helyett árpát s egy sörféle italt, mely *Priscus* véleménye szerint hasonlóképen árpából készült. A *hunok* még mindig megvetéssel néztek a földmivelőkre: s a szorgalmas *góth*, *alán*, *dák* stb. rabszolgák úgy tekintették szomszédságukat, — mintha rabló farkasokkal lett volna dolguk. Így gondoskodtak a leigázott népek sokáig a harcziás nomádok eltartásáról, kik nyers büszkeségükben szégyennek tartották a munkát s a béke többi áldásos műveit.

Egy alkalommal azonban a szilaj barbárok több előzékenységet tanusítottak, mint a mennyit tőlük voltaképen várni lehetett. A követség egyik napon egy terjedelmes mocsár közelében ütötte fel sátrait. Éjjel borzasztó vihar és erős zápor dühöngött, a sátrak széthordattak; s az azokban elhelyezett drága értékek részben a megsemmisítésnek valának kitéve. Roppant égiháború s a villámok czikázása még inkább rettentővé tévék ezen éj borzadalmait, melyek befolyása alatt a követség mindenfelé szétfutott, hogy segélyt és menhelyet keressen. Többen, s ezek között *Maximin* és *Priscus* egy falusi lakhoz kerültek, melynek tulajdonosa nem volt senki más, mint *Buda* vagy *Bléda*, *Etele* meggyilkolt öcsésének özvegye, ki a megrettent éjj vendégeket nagy szíveséggel fogadta s gazdagon megvendégelte.

Másnap a rómaiak hálájuk fejében ezüst serlegeket s drága bibor és selyemszöveteket tettek a vendégszerető úrnő lábai elé; azután ismét esat-

lakoztak a hun főtáborhoz, melylyel útjokat tovább folytatták az előttük teljesen ismeretlen vidéken.

Hosszú vándorlás után végre egy óriási kiterjedésű faluhoz érkezének, talán *Jászberény* vagy *Tokaj*, melyben *Etele* legszivesebben tartózkodott s melynek házai mind nyomorult földkunyhók voltak, szalma vagy nádfedéllel, s az egyedüli kőépület benne egy fürdő volt, melyet *Etele* bízasa, a görög építész *Onegesios* készített. *Etele* palotája, mely a falu közepén feküdt és egymaga roppant térséget foglalt el, egészen fából volt s csak rendkívüli nagysága által tűnt vala fel a többi durva pompával készült hasonló épületek közül.

A királyi lakot egy magas faczölöpökből készült kerítés vette körül, több helyütt védtornyokkal ellátva. Ezen falak és tornyok közelében számos kisebb fából készült épületek voltak láthatók, bizonyára az udvartartás vagy élmezés meghatározott czéljaira. Egy külön terjedelmes ház volt *Etele* háremjének szentelve, melyben azonban a nagy király nejei koránsem keleti elzárkozottságban és magányban éltek; ellenkezőleg társaságokat fogadtak s többek között a császár követeit is megvendégelték asztaluknál, mely alkalommal a baráti fesztelenség annyira ment, hogy a követeknek megengedték, a nőket szemérmes öleléssel karjaikba zárni.

Maximin, mint a követség feje, személyesen nyújtotta át a magával hozott értékes ajándéko-

kat a nagy király első nejének *Cercá*-nak; mely alkalommal nagyban magára vonta figyelmét a királyi lak és annak sajátyszerű építkezése. A faoszlopok simák és felettén nagy csinnel dolgozván; míg az ékítésekben nem ritkán arány és összhangzat mutatkozott.

A követség egy testőresapattól kísérve vezeték *Cerca* elé, ki az idegeneket puha pamlagon fekvő helyzetben fogadta, körülvéve mindkét nembeli szolgálótól és számos társalgónőitől, kik mind tarka himzésekkel voltak elfoglalva, olyanokkal, milyenekkel a hun bajnokok diszíteni szokták magukat és paripáikat.

A *hunok* rendesen dicsekvének gazdagságukkal és minden alkalommal szemlének tették ki aranyeszközeiket és ékszereiket. Asztalaik telve voltak arany és ezüst tálakkal, serlegekkel stb. melyek közönségesen az előrehaladott görög műipar gyártmányai valának. Ezen fényűzésben egyedül a nagy király *Etele* tett kivételt, ki mindig megtartotta őseinek egyszerűségét, csak fatányérból étkezett és hasonló serlegből ivott. Egyedüli tápláléka hús vala s kenyeret sohasem evett, mert ezt puhaságnak tartotta s mint ilyent megvetette.

Midőn *Etele* legelőször fogadá a római követeket, körül vala véve rettenetes testőreiktől; trónja egy emelvényre helyezett közönséges fa szék volt. Arcza rideg, szigorú tekintetet mutatott, melyet sohasem mérsékelte vagy enyhített a nyájasabb mosoly. Taglejtése, mozdulatai izgalmas, szenvedélyes természetet árultak el, mely gyakran még

bizalmas környezetét is kétségbeejtette. Idejét sohasem töltötte tétlenül s a táborban is szüntelen el vala foglalva. Gyakran maga köré gyűjté tanácsosait és vezéreit, vagy idegen népek köveit fogadta; s rendesen személyesen és szabad ég alatt mondott igazságot népének; nem úgy, mint a többi ázsiai zsarnokok, kik személyüket majdnem teljesen láthatlanná teszik s kikhez csak földön kúszva lehet közeledni.

Etele több ízben gazdag lakomákat rendezett magas vagy kedves vendégek tiszteletére, melyeknél bőségben és gazdagságban volt található minden, mi a kor izlése és kíváncsága szerint vala; s melyeken aranytálakból étkezének s aranyserlegekből, gazdagon drága kövekkel kirakva — ivának a vendégek; egyedül *Etele* maradt ezuttal is szokott egyszerűségénél s egy emelvényen álló asztalkájánál költötte el fa tálából és fa serlegéből — szerény ebédjét. Egyébiránt a legnagyobb megtiszteltetésnek tartaték, ha magas vagy vitéz vendégei közül a nagy király valakit — saját egyszerű asztalánál és tálából vendégelt vala meg.

Egy ilyen királyi lakomán a római követek is jelen voltak, kik mielőtt a számukra kijelölt helyhez vezettetének, elébb a csarnok küszöbén hangosan felköszöntötték a nagykirályt, miként ezt a régi hun szokások kívánták. Két sorban számos kis asztalok voltak felállítva, melyek mindegyikénél három vagy négy vendég foglalt helyet.

Midőn az étkezésnek vége volt, a vendégek tovább is az asztaloknál maradtak, s kivált a *hunok*

mértéktelen ivásnak és tivornyának engedék magukat át, mely kivált fertelmesebb mérveket öltött magára, midőn a nagy-király, komolyan miként mindig, elhagyá a társaságot.

ÖTÖDIK FEJEZET.

Mielőtt *Etele* hivei köréből távozna, eléje lép két skytha vagy hun dalár s magasztaló énekekben ünnepli a nagy-király tetteit. Ezen egész idő alatt a csarnokban mély csend uralkodik s mindenki feszült figyelemmel hallgatja a dalokat, melyek saját dicsőítésére vannak számítva Harczvágý sugárzott most a vitézek szemeiből, mindnyájan a csata zajába vágyakoztak, vagy gondolták magukat vissza s égő arcukról, szikrázó szemeikből félremagyarázhatlanul visszásugárzott a hősie ihlet. S míg a férfiak ekképen saját végbe vitt tetteik dicsőítésén lelkesültek, addig a vének könnyes szemeiből megható kétségbeesés beszélt: hiszen már ők nem vehettek részt a férfiak merész, dicsó tetteiben.

S midőn a dalárok elvégezték előadásukat, mintha a lelkesülésnek húrjait ismét lazítani akarták volna, nehogy szükségesen kívül túlfeszítettven megromoljanak, — ismét vigságnak, széles, korlátlan vigságnak engedték át magukat. Törpe golyhók vagy bohócok esztelen beszédeikkel és izléstelen taglejtéseikkel vagy arcmozdulataikkal mulattatták a bajnokokat; s a korábbi megható

mély csendet — hirtelen hangos pajzán kaczagás váltotta fel. A csintalan jókedvben is csupán *Etele* tartotta meg szokott komolyságát és méltóságát; semmivel sem árulta korábban sem meghatottságát, sem csodálkozását, s a bohócok tagficzamitárait ép. oly hideg közönnnyel nézte, mint a dalárok lelkesítő szózatait hallgatta. Csak midőn oda lépett mellé kedvencz fia *Irmák*, kiről a jólok azt állították, hogy népének és házának dicsőségét még magasbra emelendi egykor, — derült fel egy pillanatra a komoly férfiú arca s feltűnő gyengédséggel ölelé át a fiút.

Mielőtt a római követség elhagyná a hun tábornok, *Etele* által ismételve fogadtaték. *Priscus* följegyzései szerint az utolsó fogadtatás sokkal szívélyesebb volt az előbbinél. *Etele* sokáig és nyugodtan beszélt *Marimin*-nal, előbbi izgatottsága és türelmetlensége egészen hiányoztak; s midőn a császár megbizottjait magától elbocsájtotta, gazdag és értékes ajándékokkal lepte meg mindnyáját, melyek közül kétségkívül a legértékesebbek — a paripák voltak, minthogy ezek segélyével gyorsabban visszatérhettek hazájukba.

Azonban a *hunok* harczias jelleménél valamint a római politikusok megbizhatlanságánál fogva — a béke *Róma* és *Etele* között nem tarthatott sokáig. A szilaj vitézek nem voltak, mert szokásaik és erkölcsük után nem is lehettek barátai a békének. A harcz izgalma s a kilátás zsákmány után életük netovábbját, valódi nyers eszményei-

ket képezték, melyek befolyással voltak minden cselekedetükre, sőt legkisebb gondolataikra.

Azonfelül *Byzancz*-ban úgy, mint *Róma*-ban a gyengeség és tehetetlenség mellett mindig ott ült a régi dicsőségen élődő gőg és büszkeség, mely sohasem volt szigorú adott szavának megtartásában, ha a szószegésből reá haszon háromolhattott; s mely ép oly kevésbé volt azonos *Róma* régi büszkeségével, valamint a mostani rómaiak azokkal, — kik *Cannae* után még nagyobb hatalomra emelkedének, mintha ők győzedelmeskedtek volna e véres napon.

Róma megigérté az adófizetést, kis ideig teljesítette is, de csakhamar megfeledkezett róla, vagy talán valóban képtelen vala azt teljesíteni; minek természetes következménye a *hunok* erőszakoskodásai valának, minek különösen azon szerenestelen tartományok voltak leginkább ki téve, melyek a *hun* határok szomszédságában fekvének. Az örökös surlódások 450-től kezdve, mely évben a gyenge *Theodosius* váratlanul kimult, méginkább szaporodtak. Utódja gőgben, de egyszersmind tétlenkedésben is nem maradt hátra mögötte s így az elkeseredés nőttön növekedett; mignem *Etele* pusztá alkalomra várt, hogy fegyvereit a hűtlen és szószegő uralom ellen fordítsa; mely szerencsében elbizakodott, a balsorsban pedig szolgailag alázatos vala s mely ősi méltóságának tekintélyes zománczát már nagyon régen elvesztette.

Etele egyikén legkényesebb és egyszersmind

legveszedelmesebb részében kívánta megtámadni Rómát; *Gallia* az *alemannok* és frankok szüntelen lázadásai vagy betörései folytán már régóta a legnagyobb elégtelenség színhelye volt; azonban gazdagsága valamint rendkívüli politikai fontossága okozták, hogy *Róma*, daczára ismeretes gyengeségének, ezen szép tartomány megtartására óriási áldozatokat hozott. Mindazonáltal a *hun* király nem kételkedett, miszerint pusztá megjelelése *Galliá*-ban elégséges leend a római sasokat porba alázni.

Gallia védelme egy kitűnő férfiú — *Aetius* kezébe volt letéve, kiről egy azonkorú *góth* író azt mondja: „*hogy a római birodalom megmentésére születt*“. *Aetius* édesapja *Gaudentius* római patricius, anyja pedig nemes származású olasz hölgy vala. *Aetius* már mint ifju megfordult a *góthok* és *hunok* táborában, hová a rómaiaktól túszképen küldetett vala; s ezen alkalommal megismerkedett a barbároknak nemcsak szokásaival, hanem nyelvükkel is, minek későbbi hőspályáján nem egyszer nagy hasznát vette.

Gallia kormányzását és megtartását különösen megnehezítette azon körülmény, hogy *Alarich* fia s később utódja *Theodorich* böles mérséklete és eszélyes intézkedései által a nyugati *góth* birodalomnak, mely *Gallia* déli részét is magában foglalta, szilárd és tartós alapokat kölcsönzött. De *Aetius* nemcsak ügyes, hanem békés szomszéd is volt, ki a *góthok* barátságát meg tudta nyerni és tartani, és pedig a legválságosabb időben és

körülmények között, mi által talán a legnagyobb szolgálátokat tette hazájának.

Etelé nek nem kellett sokáig alkalmat és ürügyet keresni *Róma* vagy *Gallia* megtámadására; a frank király, ki a *Rajná*-tól egész a *Somme* folyamig uralkodott s az elégtületlen *vándálok* Dél-franciaországban már többször fölkeresték, hogy segítséget kérjenek tőle elnyomóik, a rómaiak ellen. A *hún* király sokáig habozott e kívánságot teljesíteni, nem azért, mintha az ürügyet a megtámadásra nem találta volna elég alaposnak, mert hiszen jogról amugy sem lehetett szó a nyers erőszak ezen korában, hanem valószínűleg azért, mert még nem határozta el magát véglegesen, vajjon melyik oldalról támadja meg a veszendő világbirodalmat.

Honorio császári hercegnő, egy szépsége valamint botlásai által egyaránt híres vagy hírhedett hölgy, ki rokonainak fogságából a szabadság birtoka után epedett, titokban összeköttetésbe lépett hazájának legveszedelmesebb ellenségével, — s *Etelé*-nek felajánlá kezét valamint biboros örökségét.

Jellemző, hogy a hun király ezen hízogó ajánlatot kezdetben megvetéssel utasítá el magától. Valószínű, miszerint az egyszerű hős megalázásnak tekintette ármány és női hozzájárulás által vásárolni vagy könnyíteni meg a győzelmet, mely után vágyódott

Etele 451 kezdetén elhagyta a *Duna* és *Tisza* közötti táborát s feltartózatlanul nyugat felé

nyomulván, eljutott a *Rajna*-ig, melyen frank építések segítségével készült hidakon átkelvén, gyorsan *gall* területre érkezett. Az erős és virágzó *Metz* a *Mosel* partjain rohammal vétetett meg s a lakosok kor és nemi különbség nélkül lemészároltattak egy ellenség által, ki előtt az emberiség törvényei ismeretlenek voltak. A papok az oltárok mellett, s a csecsemők és aggastyánok ép oly kevésbé találtak könyörületre, mint a fegyverrel kezében rabságba esett bajnok. A gazdag város kifosztogatván, a lángoknak adatott martalékul.

Metz alól *Auvergne*-nek vette útját a pusztító öldöklő had; *Troyes* városát *Szent Farkas*, *Páris*t pedig *Szent Genoré*a könyörgései mentették meg, mint a krónikák világosan mondják. Kár azonban, hogy a legtöbb galliai városoknak nem voltak ily hatalmas szószólói, mert nagyobb részben *Metz* szomorú sorsában osztozkodának.

Ha az akkori krónikákban Franciaország ezen veszedelméről olvasunk, élénken emlékeztünkbe hozatnak mindazon ijesztő és vérlázító jelenetek, melyeket hazai történelmünkben a tártárjárás idejéből följegyezve találunk; s habár a két világtörténelmi esemény között majdnem 800 esztendő fekszik, az azonosság és összefüggés, vagyis helyesebben mondva a hasonlat a kettő között félreismerhetlen. A *tatók*, a *hunok* méltó utódai még mindig az öldöklés és pusztító rombolás rendszerét tekintették a legalkalmasabbnak a háborúban, melyet kérdés nélkül a jog és emberség szokásai fölé emelének.

Etele már 451 derekán a jól megerősített püspöki székváros *Orleans* falai alá érkezett, melyet azonnal minden oldalról körüláborozott. A katonák és polgárok versenyeztek egymással önfeláldozásban és vitézségben; de számuk sokkal csekélyebb volt, hogysem a fontos helyet sokáig. — kilátás nélkül külső segélyre — megvédeni képesek lettek volna. *Anianus* püspök, egy ép oly tiszta és szent életű, mint erélyes és eszes főpap, mindent elkövetett, hogy övéit kitartásra bírja; s miután már a *hunok* első közeledésének hírére megbízható küldöttek által segélyt sürgetett *Actius*-nál s a vele szövetséges góth király *Theodorich*-nál, erősen hitte, miszerint a segély még idejében fog megérkezni.

E közben az ostrom mindig tovább haladott; a *hunok* rohammal hatalmukba ejtették már a külvárosokat s faltörő gépeikkel erősen megingatták a szerencsétlen város falait is; melyekről a vitéz őrség és polgárság vállvetve állott ellent a rémületes ellenség minden támadásainak, míg a fegyverhez nem alkalmas lakosság térden töltötte éjjeit és nappalait, segélyt könyörögven a mindenneknél hatalmasabb cseké urától.

De immár hanyatlani kezdett a védelmezők erélye; pillanatról pillanatra inkább megfogyva, kétségbeeséssel szemükben — nétek a legközelebbi napok elé. *Anianus*, a fáradhatlan, buzgó és buzdító főpap mindenütt ott volt, hol a csüggedzőknek vagy haldoklóknak vigasztalásra vagy erősítésre volt szükségük. Őrt állított a fenyege-

tett város legmagasabb tornyába, ki éjjel-nappal kémlelve tekintett ki a távolba: a várva-várt segély után, míg alatt a kétségbeesett nép hangos imákat és himnuszokat küldött fölfelé.

Végre harmadnapra az őr jelenté, hogy a távol láthatáron egy szürke pontocskát lát keletkezni, mely láthatólag közeledőben van a város felé, minthogy perczről-perczre nagyobb lesz. „*Isten segélyt küld!*“ kiáltott fel a derék püspök s a nép utána mondá örömtől remegő hangon.

És valóban úgy volt, a segély közeledék. A távol láthatáron feltünedező pontocska mindig nagyobb lett, mennél közelebb jött s midőn egy gyorsan kerekedő szél a porfellegeket eloszlatá: *Orleans* lakosai örömtől sugárzó arczezzal szemlélték *Actius* és a szövetséges *Theodorich* harczai lobogóit, melyek alatt a csata tüzétől hevített bajnokok lépdeltek.

Alig vette észre *Etele* az ellenséges hadat, midőn be sem várva annak támadását — visszavonulót fuvatott s dicstelenül hagyott fel egy virágzó város ostromával, melynek már oly biztosan birtokában hitte magát. A *hun* sereg átkelvén a *Szajján*, *Chalons* mellett a *Marne* folyó közelében állapodék meg, melynek terjedelmes síksága alkalmas csatahelynek tűnt vala fel *Etele* előtt, ki itt jobban érvényesíthette — fürge lovasságát a harczban. Itt kívánta bevárni az egyesült rómaiakat és nyugati góthokat; s miután szekerei és nyergeiből egy nemét a mesterséges sáncznak készítette maga körül, nyugodtan várta az ellenség közeledését.

A szövetséges rómaiak és góthok nem késtek sokáig, s majdnem ugyanazon időben érkezének a *catalauni* sikságra, midőn a *hunok* felállítása végbe ment. *Etele*, ki valószínűleg helyzetének egész komolyságát ismerte és tudta, hogy mennyi áll e pillanatban kockán, szokása ellenére buzdító beszédet tartott harczosaihoz, hogy azok kitartását és erőmegfeszítését lehetőleg fokozza. „*Magam fogom a jelt adni a harc megkezdésére*“, ugymond „*az által, hogy a legelső dárdát hajtom az ellenségre; s jaj azon nyomorultnak, ki példámát nem utánozza, rögtön kínos halálra kárhoztassék*“.

Azonban a *hunok* és szövetségeseik nem voltak gyávák s tudták, hogy a győzelmen kívül a halál a legjobb barát; mert a szolgaság egyjelentőségű volt — az elvesztett ütközettel. Egyenlő harci hévtől voltak tehát áthatva a *hunok* valamint: *rugiek, herulok, burgundok, thuringiak, frankok, keleti-góthok, gepidák* stb., kik *Etele* csatalobogói alatt voltak vala egyesülve. A jobbszárnyat a *gepidák* királya *Ardarich* vezényelte, míg a balt három keleti-góth királyfi, *Etele* rendithetlen hivei. Maga a *hun* nagy-király a központból vezette a csata menetét.

A rómaiak és szövetségeseik nem csekélyebb önbizalommal mentek a harcba, maga *Actius* a bal, *Theodorich* ellenben a jobbszárny vezényletét vállalták magukra, míg a kétes hűségű és megbízhatlan *Sangipán*, az *alánok* királya a középhadba osztaték be, hol minden mozdulatai szigoruan ellenőriztethettek. Az utóhadat *Torismund*, *Theodorich* fia és utódja parancsnokolta.

Chalons mezősegein egyesülve valának mindazon népek, melyek a *Volgá*-tól egész az *Atlanti-Oceán*-ig szétszórva laktanak ; s jellemző s a népvándorlás zűrzavarának egyik feltűnő bizonyossága, hogy számos rokonnépek állottak itt egymással szemben mint ellenségek, kik annakelőtte barátok valának s talán első megjelenésük alkalmával együtt tódulának be Európába.

A *római* valamint *hun* szövetséges vagy inkább legyőzött népek közül többen egy töről szakadának ; sőt erkölcs, nyelv és vallás tekintetében is megegyeztek egymással, s ma mégis mint kérlelhetlen ellenségek néztek egymás szeméi közé, készen egy adott jelre könnyörület nélkül kioltani tulajdon vérüket. A *keleti és nyugati góthok* ; az *alánok* és *gepidák* stb. rokonok és mégis ellenségek voltak ezen válságos pillanatban ; azonban aligha volt közöttük egy is, ki most ezen rokonság kedvéért árulóvá tudott volna lenni zsarnok leigázóján.

Ezen nevezetes körülmény megérdemli, hogy kissé közelebbről tekintsük meg. A népvándorlás egyik jellemző vonása, miszerint egy hatalmas vagy szerencsés hadvezér zászlói alatt egyesültek vala sokan, kik zsákmány vagy kaland után vágyakozának. Addig, míg a szerencse hű maradt vezetőjükhez s míg bő zsákmány vala fáradalmaik gyümölcse, hűségük nem ingadozott, bátorságuk és kitartásuk nem csökkent.

Ezen kemény kalandorok részvét és sajnálat nélkül tudtak megválni átmenő otthonjuktól, sőt

övéiktől és szokásaiktól, mihelyt bizonytalan vagy veszélyes kalandokban a távolban kárpótlást remélhettek mindezekért.

Midőn ilyen körülmények között egy legyőzhetlen, tüneményszerű hős jelentkezett, kinek nyomdokát mindig siker és szerencse követték, a népek önként lemondának függetlenségükről s készséggel olvadának össze egy vezető népével, melynek szerencséjében ezentúl ők is osztozkodhatnak.

HATODIK FEJEZET.

Alarich, Genzerich, Attila nemcsak hadiszerencséjük, hanem valódi geniejük miatt minden időkre a világtörténelem legelső, habár egyszersmind legfélelmesebb hódítói közé fognak számíttatni; zászlóik alatt nem csupán *góthok, vandálok* és *hunok* harczoltak, hiszen a nemzeti megkülönböztetés ezen sötét korszakban koránsem volt biztos és tisztázott, hanem számos, vagy talán helyesebben számtalan más népek, melyek vagy önként vagy erőszakkal kényszerítve csatlakoztak a győzedelmes fajhoz és hirneves vezéréhez.

Igy történt, hogy számos rokonnépek idő és térkülönbség befolyása alatt vagy az egyikhez, vagy a másikhoz csatlakoztak; a vezérnéppel és annak czimén járták be a világot s nem ritkán az események láncolatából tulajdon rokonaikkal mint ellenségükkel találkoztak a harcz mezéjén.

Cassiodorus, egy római író, ki sok vitézeket személyesen ismert, kik az emlékezetes *chalons-i* ütközetben részt vettek, s ki ezen korból mint egyike a legmegbízhatóbb íróknak szerepel, érdekes képét nyújtja a véres viadalnak. „*Egy harc volt ez, oly sokoldalú, elkeseredett, makacs, vérengző, melynek hasonlóját sem a jelen, sem a múlt történelmében feltalálni nem lehet.*“ Az elesettek száma 160 sőt 300 ezerre tétetik; s ha talán mindkét szám némi túlzáson alapszik, mégis oly áldozatokkal találkozunk itt, milyenbe talán valósággal soha egy másik ütközet nem került! . . Nehány óra alatt egész nemzetségek veszttek itt el s a zsarnoki önkény és szolgai alázatosság sohasem bizonyították be együttlétezésüket szomorúbban, mint a *catalauni* mezőségeken vívott véres ütközetben.

A küzdelem reggeltől késő estig tartott; a rómaiak és szövetségeseik minden oldalról előnyömulóban voltak, midőn a vitéz nyugati góth király *Theodorich*, egy keleti góth harczostól leszúratott s tulajdon lovassága által eltiportatott. *Etele*, ki mindig legelül volt található, hol a leghevesebb harc dúlt, ezt kedvező előjelnek tekintette; harczosai most lassan bár, de észrevehetőleg hátrálásra kényszerítették az ellenséget. Ezen pillanatban *Aetius* minden erőmegfeszítéssel eléje vetette magát az előnyömuló *hunok*-nak s véres küzdelem után sikerült azokat feltartóztatnia; azonban előrelátható vala, hogy nem lesz sokáig képes ellentállani a megindult borzasztó népárnak.

Minden attól függött, nem hagyatík-e eszerben

szövetségeseitől a római sas. S most, valóban a döntő pillanatban előront az utóhaddal *Torismund*, a hősíleg elesett *Theodorich* fia, s bátran támadja meg a hunokat, kik ekképen két tűz közé kerülvén, nem voltak többé képesek *Actius*-t visszanyomni. Ettől fogva a csata pusztá öldökléssé, mészárlássá vált; rend és minden fegyelem nélküil törtek a bőszült harczosok egymásra s a holttestek nemsokára falakként emelkedének a küzdők között, melyek mögül az irtóharcz tovább folytattaték.

Végre a beállott éj véget vetett az élet-halál küzdelemnek; az egyaránt megfogyott és kimerült hadak — mindketten visszahuzódának, mert egyik sem vala többé képes a harczot megújítani; s midőn másik reggel a nap első sugaraival megvilágítá a halottak és sebesültek százezrét, — ellenkező irányban két sötétes pont tűnt vala fel a láthatáron, mely mindig kisebb lett: a *rómaiak* és *hunok* visszavonuló hadai voltak azok, melyek hátat fordítottak egymásnak és a véres harczmezőnek. A győzelem egyiké sem volt; de ha tekintetbe vesszük, hogy a hunok gyorsan kitakarodtanak Galliából, azt kell mégis mondanunk, hogy a harcz kimenetele megmentette a római birodalmat s bukását egy negyedszáz évvel elhalasztotta vala.

Jellemző s azért említésreméltó a következő körülmény ezen nevezetesütközetben. Midőn *Elte* látta, miszerint a győzelmet sehogy sem képes többé zászlóihoz kapcsolni, — koci vagy szekérvárára húzódott vissza s itt minden értékest egy

nagy halomba gyűjtetett össze, mert erős elhatározása volt magát és övét a lángoktól emésztetni meg, semhogy ellenségei azzal dicsekedhessenek majdan: hogy őt élve ejtették hatalmukba.

Ámbár e szerint a szerencse a hunoknak Galliában nem kedvezett s *Etele* Chalons alól a Rajnának tartott s Németországon keresztül gyorsan visszatért *Duna* és *Tisza* közötti kedvencz tanyájára; annyi mégis kétségtelen, hogy a rettegett nagy hún király hírnevéből az utolsó szerencsétlen hadjárat semmit sem vett el; s neve azontúl ép oly félelmes vala mint annakelőtte. Annyi azonban nem kevésbé bizonyos, miszerint maga *Etele* égett a vágytól a tapasztalt esorbát mielőbb és méltán kiköszörölni.

Alig pihent meg tehát hadával a *Tisza* mellett s alig egészítette ezt ki újabb nemkevésbé számos és derék harczosokkal, midőn már a következő 451 évben Felsőolaszországban találjuk a *hunokat*. *Etele*-nek célja volt a nyugat-római birodalomnak egy csapással véget vetni.

Az első nevezetes hely, mely útjában állott — *Aquileja* volt, mely akkorában a leggazdagabb, legnépesebb és legerősebb város vala az *Adria* partjain. *Attila* óriási ostromeszközökkel fogott e fontos hely vivásához; azonban a derék polgárok nemesak makacsul ellentállottak az ostromlóknak, hanem a nappal megrongált falakat éjjelenként bámulatos gyorsasággal és ügyességgel mindig újból kijavították.

Igy tartott az ostrom már három hó óta, s

mi eddig még nem fordult vala elő, a *hunok* zúgolódni kezdének s visszavezettetésüket *Pannoniá*-ba mindig hangosabban követelték. Maga *Etele* ezuttal elvesztette szokott győzelembiztonságát s épen azon volt, hogy visszavonulóra fúvasson. midőn észrevév, hogy az ostromlott város egyik tornyából egy gólyacs család költözködőben vala kifelé. A ravasz hős ezen jelentéktelen eseményt nagy ügyességgel felhasználta saját czéljaira s a jelenségre mutatván, figyelmezteté zúgolódó hiveit, miszerint „*hadúr*“ egy intelme ez, hogy a város legközelebb a *hunok* kezébe fog kerülni. „*Miért is költözködnék ki másképen ezen óvatos állat az ostromlott városból, ha nem érezné, miszerint azt veszedelem fenyegeti?*“

A esel fogott s a babonás vitézek egy utolsó óriási erőmegfeszítéssel intézett általános rohammal megvették a gazdag várost, melyet oly alaposan feldúltak és elpusztítottak, hogy sohasem emelkedék ki többé igazán romjaiból, — melyek még ma is nagy mértékben magukra vonják az utókor részvétét és csodálkozását.

A kapu, mely Olaszországba vezetett, be vala törve s a barbárok megszámlálhatlan hada rabolva özönlött szét a gazdag és termékeny rónákon, melyek Felsőolaszország gazdagságának főkútforrását képezik. *Padova*, *Verona*, *Brescia*, sőt a fényes *Milano* vagy önként nyitották meg kapuikat, vagy rohammal vétettek meg, mindkét esetben egyenlő sors várákozott mindnyájára. *Padova* és környékének megrettent lakói a tengeri mocsárok —

lagunák — szétszórt apró szigeteire menekültek, s itt vetették meg alapját azon államközösségnek, mely utóbb — *Venezia* neve alatt több mint ezer évig az európai kereskedelem és gazdagság irigylet központjává lőn. *Velenczé*-ben ébredett fel ismét a megsemmisített és beszennyezett római név dicsősége, mely mindaddig fényesen tündökölt, míg fiainak kapzsisága és hűtlensége a nép erkölceseit és hazafiságát meg nem rontották.

A *hunok*-nak most már semmi sem állott útjukban; *III. Valentinián* császár *Ravenná*-ban fejét vesztve tanácskozott gyáva környezetével, a nélkül, hogy férfias megállapodásra jutott volna. *Actius*, a birodalom egyetlen tehetséges és hazafias hadvezére nem nyervén segílyt sem az udvartól, sem a fenyegetett városoktól, melyek hazafiátlan polgárai most már inkább alkudoznak a barbárokkal, — fájdalommal szívében nézte a birodalom legszebb tartományainak elpusztítását, a nélkül, hogy tehetségében állott volna azt megakadályozni. Nemsokára, s ezen utolsó római is — a gyáva irigységnek áldozatul — s egy e célra bérelt rabszolga által meggyilkoltatott.

Etele Rómának vette útját, hogy a világvárost feldúlván, annak romjaira tűzze fel véres lobogóját. Azonban ragályos nyavalyák s a folytonos harez erősen megtizedelték seregét s a gondos hadvezér nem akarta kockára tenni — eddigi fáradságainak gyümölcsét s ürügyet keresett, mely visszavonulásának valódi okait lehetőleg elfátyolozná. *Nagy Leo* pápa örömmel előzte meg a bar-

bár hőst, — ünnepélyes kísérettel jöven eléje *Róma* kapui előtt s gazdag ajándékokkal visszavonulásra birta az amugy is nem kis zavarban lévő „*Isten ostorát*“.

Olaszország a hunok kitakarodása után, s a világ nemsokára *Etele* halálának hírére (453) ismét föllélekzett; az emberiség megszabadult egy vérengzőtől, ki minden férfias erényei mellett is réme volt a társadalomnak. Az egykorú *góth* és *byzanci* írók semmit sem tudnak azon czímről, melyet *Etele* évkönyveinkben visel; az „*Isten ostroma*“ bizonyosan csak későbbi találmány, vagy ha *Etele* csakugyan élt volna ezzel számos többi czimei között: ez csak azt bizonyítaná, hogy a nagy férfiú büszkeségének hízelt egy czím, mely őt az emberiség szemében méginkább rettentővé tenni képes vala.

Etele halálát a *római* és *góth* írók kevés eltérésekkel egyenlően beszélik el. Dunántúli, fából épült palotájában a nászlejálmával egy ere szétszakadt, minek következtében a vérben telhetetlen — saját vérébe fullasztá vala életét. Holtteste háromszoros koporsóba tétetvén, és pedig arany, ezüst és vasba egy titkos helyen elásatott. A rabszolgák, kik a sirt ásták s a nagy király eltakarításának tanúi voltak, nehogy elárulják uruk nyugvóhelyét, mindnyájan leölettek.

A *hunok*, fájdalomuk kifejezéseül nagy királyuk halála fölött — hajukat lenyírták s arcukban tátongó sebeket ejtettek, melyekből gazdagon buzogott a vér. Így gyászoltak a kemény

férfiak egy férfiuért, ki királyuk, apjuk és bajtársuk volt, s kinek a vér mindenesetre méltóbb áldozat lehetett — az asszonyias könnyeknél.

A *hunok* uralma röviddel *Etele* halála után — megszűnt; helyüket más, szerencsésebb és jobban vezetett népek foglalták el; s a népvándorlás, a még mindig teli ázsiai méhkasból folyton új meg új rajokat bocsájtott világgá. A zűrzavar nőttön növekedett; népek, fajok, törzsek tovább vívták egymás közt a lét vagy nemlét megrendítő tusáját; új népek és nevek léptek előtérbe, míg a régiek nagyobb részben elenyésztek. A *hun* birodalom romjain a *góth*, *gepida*, *alán*; majd a *longobard* stb. népek többé-kevésbé tartós uralma virágozott fel, — mignem Ázsia bensejéből, ugyanazon úton, melyen egykoron a *hunok* haladának, az ezekkel rokon *avar* nép még egyszer eleven emlékezetébe hozta a világnak a távol Khina meghódítóit a *szittyá*-, *tatár*-, *hun*-, *avar* népcsaládot.

A 476 év nevezetes helyet foglal el a világtörténelemben. A római világbirodalom 1200 évi fennállása után — megszűnt polgárainak hazafiatlansága, fejedelmeinek tehetetlensége és hűtlensége következtekben; melyekhez azonban még számos oly okok és események is járultak, melyek kívül estenek a római császárok és polgárok bünein s melyek az emberiség fejlődési történelmével szoros összefüggésben állanak.

Az emberi társadalom immár azon ponthoz érkezett, főképen a kereszténység mindig növe-

kedő befolyása következtében, hogy a régi erkölcsök és társadalmi formák tarthatlansága még azok előtt sem volt többé titok, kik meg valának szokva azok csálhatatlansága mellett kardoskodni. A régi intézmények lassankint nemcsak elavultak, hanem egyenesen lehetetlenné váltak s minden, mi az embereket a multakhoz kötötte, történelmük s az ezzel sokszor azonos hagyományok voltak.

A római világállam valódi tekintélye megszűnt azon pillanattól fogva, ha talán csak később lett is igazán észrevehető, midőn fejedelmei megszűntek — hódítók és hadvezérek lenni. A hódítás eszméje századokon keresztül lelkesülésben, magasztos fenkölt érzületben tartotta az egész nemzetet s alig lehet tagadni, miszerint ezen egyszerű lelkesülésben volt valami sajátságos, rendeltetészerű. Nem mintha a béke nem hozott volna áldást *Rómá*-nak is ; de ha keletkezésének, növekedésének és ezzel kapcsolatban állami nagyobbodásának történelmét figyelemmel kísérjük, úgy azt fogjuk látni, miszerint a hódítás volt *Róma* valódi eleme, politikai nagyságának és nemzeti fontosságának kútforrása ; s ha egyik vagy másik fejedelme ezen ösvényről letért, azonnal ott találjuk nyomában a hanyatlást, mely azon mértékben fajult vala súlyedéssé, mennél gyakrabban viselték a bibort hareziatlan vagy gyáva caesarok.

Az *Antoni*-nek, *Traján*, *Constantin* stb. korszakai teljesen ezen állításunk mellett bizonyítanak. S mióta *Róma* augustusai nem voltak többé had-

vezérek, mióta maga *Róma* megszűnt hódítani, lassankint és darabonkint a barbárok hódításainak esett vala áldozatul, kik mindig készen állottak, ha arról volt szó, hogy a világalom épületéből egy-egy követ kellett vala kitörni.

Az utolsó római császár *Romulus Augustulus* (476) ki a véletlen meglepő összejöveteleiből ugyanazon nevet viselte, mint az örökváros megalapítója, zárdában fejezte be dicstelen életét s a római bíbor a germán barbárok által beszennyeztetett, kik úgy estenek a zsákmánynak, mint „*az éhes farkasok*“, mondja egy római író, ki hazájának ezen szerencsétlenségét túlélte, hogy annak szomorú részleteit az utókor számára feljegyezze.

Odoaker a barbár hős, *Alarich*, *Genzerich* és *Etele* méltó utódja bátorságban és dicsőségben, Rómában fejére tette az olasz királyi koronát, mely a római birodalomnak egy értékes töredékéből állott; a nélkül azonban, hogy vele szerencséje lett volna.

Most, miután a római világbirodalom romba dült, a barbárok megrohanták a zsákmányt, s mert rajta megosztozkodni nem birtak, saját vérükkel áztatták meg a classicus romokat s ugyanott veszték el a hosszú irtóháborúban, hol hatalmukat megalapítani remélték.

A népvándorlás befolyása a római birodalom bukására, s az európai államrendszer megalkotására sokkal szembeszökőbb, hogysem ezt a mondottak után még sokat bizonyítgatni kellenék. A barbár hordák irtóháborúja kiürité ugyan a vilá-

got s lakosainak egy jó részétől megfosztotta; azonban ezen szomorú események részletei tisztítólág hatottak egyszersmind a megmaradott társadalomra, mely most a polgárosodásban és a szellem magasabb fejlesztésében és művelődésében keresett kárpótlást — az erőszak babérjaiért. S miután most már a néprajok is Ázsiából mindig gyérebben érkezének, majd egészen megszűntek; a megmaradott népek számukhoz képest kezdették vala hazájuk határait is megállapítani és kikerekíteni; s így alapját vetették egy egészen új, sokfejű, de üdvös államrendszernek, mely bizonyos természetszerű változásokkal részben egészen máig fentartotta magát.

HETEDIK FEJEZET.

Már említettük, hogy a *vándulok*, számos barbár népektől segítettve vagy ezekkel egyesülve Spanyolországból Afrikába hajóztak s a régi világváros Carthago romjain egy új s átmenőleg ép oly hatalmas mint rettegett birodalomnak vetették meg alapját. A *vándul* birodalom délről elvágta a hanyatló római birodalom életerét; a gazdag *Róma* meg vala fosztva vásárjától és piaczától hol anyagi jólétenagyobb részben gyökerezett.

De a megpróbáltatások *Rómára* ezzel még koránsem értek véget; a világ fejére és sokáig központjára még sokkal nagyobb és súlyosabb csapás várakozott. *Genzerich*, a rettegett barbár hős nem elégedék meg afrikai birodalmának korlátolt

határaival s szemét Olaszországra vetette. A viszonyok kedveztek egy ellenséges támadásnak; Rómában belviszály dúlt s polgárháború volt kitörőben; s *Genzerich* nem lett volna azon ravasz férfiú, kinek az egykorú írók általában ismerik, ha ezen körülményt nem sietett volna felhasználni.

Váratlanul, miként mindig a veszedelem jelentkezik, *Genzerich* kikötött a *Tiber* folyam torkolatának közelében, — s haladéktalanul az örök város felé vette útját . . . De Róma kapuiból most nem özlött az elszánt, hősi bátorságtól és hazaszeretettől lelkesített római ifjuság, mint hajdan, midőn a haza szentélyét veszedelem fenyegette, — helyettük hosszú ünnepies körmenetben fegyvertelen aggastyánok és nők lépdeltek zsolomákat és hymnusokat énekelve, kezükben pedig a békülékenységgel jelvényét: a keresztet tartva.

A barbárok meglepetve néztek a váratlan és szokatlan látványra s már felemelt fegyvereiket — ismét lebocsájtották. Csodálkozásuk még nagyobb lett, midőn az ájtatos és alázatos gyülekezetből előlép egy tisztos ősz fejű férfiú s bátor, habár kortól reszkető hangon kiméletet kér a város és lakosai számára. A tisztos aggastyán *Leo* pápa volt, ki ismételve megkísérté az örök város megmentését.

S a fegyvertelen, szent életű ősz férfiú most is megengesztelte vad, szilaj ellenségét; *Genzerich* nemével a tiszteletnek tekintett a töredező alakra s megígérte: hogy a fegyvertelen népet nem fogja bántalmazni; az épületeket megkímélendi a tűz-

től, valamint a foglyoknak elengedi a szokásos kinzásokat.

Ugy látszik azonban, hogy a barbár többet ígért, mint a mennyit népeinek szilajságánál és keménységénél fogva megtartani képes vala; mert alig vonúltak be a vandálok Rómába, a rablás, fosztogatás, gyűjtogatás, valamint a kinzások addig soha nem látott mérvben megindultak; s a világváros, a caesarok fényes és irigyelt székhelye alapostól feldúlatott s majdnem minden elszállítható kincseitől és értékeitől megfosztatott.

A rablás és dúlás Rómában teljes tízennégy napig tartott s *Genzerich* minden egyházi és világi kincseket, az államét ép úgy, mint az egyesekét hajókra szállíttatá, hogy azonnal Afrikába küldje. Így boszulták meg a barbárok új hazájuk nevében — *Carthago* elpusztulását, csakhogy egy kores és védtelen nemzedéken, mely semmiben sem hasonlított többé halhatatlan őseihez: a *Regulus*-ok és *Scipiók*-hoz.

Genzerich Rómából még nem vitte haza seregeit Afrikába; s míg a gazdag zsákmányt *Carthago*-ba küldé, maga hajóival meglátogatta a Földközi tengerszigeteit: *Siciliát*, *Sardiniát*, a *Balearokat* stb. s talán mert hatalmának sehol sem kívánt maradandó alapokat hagyni hátra, a szerencsétlen szigeteket könyörületlenül megfosztotta lakosaitól és kincseitől; s miután így egy évig távol volt birodalmától, zsákmánynyal megrakodva, tért abba vissza; hogy egy kis ideig nyugalommal élvezhesse a mívelt világ finomodott izlésének alkotásait.

Ezen újabb támadás *Róma*-ra, nem maradhatott befolyás nélkül magára az államra sem; melynek fennállása immár csak rövid évek után vala számítható. S valóban, a viláгурalom, mely már régóta csak árnyéka volt egykori nagyságának, 476-ban névleg is megszűnt vala; s helyét a zürzavarok foglalták el még pedig oly mértékben, hogy abból csak a kényszer vaskeze volt képes utóbb egységes és állandó alakot képezni.

Odoaker az első barbár nemzetségből származott ura volt Olaszországnak s nem vala méltatlan egy állásra, melyre szerencsésén kívül, személyes bátorsága és férfias erényei emelték. Egyébiránt gyakori érintkezései a kelettel s a mivelt *Rómával*, erkölcseinek természetes szilajságából sokat elvettek; s az első olasz király koránsem volt többé azon durva, tudatlan barbár, milyennek némely haragtól vezetett történetírók feltüntetni kívánták.

Odoaker, uralkodásának első hét évében nemcsak rendet hozott a sokáig zilált római közigazgatásba, hanem mi több, minden igyekezetét oda irányozta, hogy a korcs római népben a nemzeti büszkeség régen elvesztett érzületét újból feléleszsze.

Mindazonáltal műve csak nagyon lassan haladt előre; a talaj, melyre új államépületét építé, olyannyira laza és megrongált vala, hogy a legüdvösebb intézmény sem tudott abban egyelőre legalább, erősebb gyökereket verni. Az egykor népes, gazdag és felettén termékeny olasz félsziget, a barbárok majdnem szakadatlan dúlásai,

nemkülönben a szüntelen belvillongások következtében, kietlen vadonná változott, melyben az elpusztított városok romjai között egy nyomorult és semmi nemesért sem hevülő kores lakosság tengeté szájalmas életét. Az ipar és kereskedelem, valamint a földmivelés szüneteltek. A megfogyott népesség semmi vagy csak nagyon kevés érdeket árult el a nyilvános ügyek iránt.

Mig a *hunok* letűnése után a *vándálok*, *góthok*, *gepidák*, *longobardok* s más népek tovább játszották szerepüket a világ véres szinpadán, s keletről éjszaknyugat felé még mindig újabb néprajok költözködének, addig az Európa déli, sőt részben keleti vidékein megjelent barbárok között egy felettén nevezetes változás mutatkozott, mely utóbb egész lényükre nagy befolyással volt. A kereszténység hatását értjük a durva szilaj népekre.

Midőn a népvándorlás első megrázkódtatásai észrevehetőek voltak, Európa délnyugati és keleti része, valamint *Kis-Ázsia* és *Syria*, nemkülönben Afrika északi partjai egész az *Atlanti-Oceán*-ig már mind a keresztény hit jótékony tanainak befolyása alatt állottak; a népek erkölcei szelidebbek lőnek, habár épen ezen időben politikai magaslatakról erősen alászállóban voltak. Nem csoda, hogy a harcziás barbárok, kik a keresztényekkel érintkezésbe jövének, ily úton már korán megismerkedtek egy vallás rendszerével, mely már csak azért sem maradhatott befolyás nélkül kedélyvilágukra, minthogy az emberek egyenlőségét, a szabadság ezen alapfeltételét — isten előtt

hirdette. Mennél tovább tartott a barbárok érintkezése a keresztény népekkel s mennél hosszabb ideig tartózkodának maguk is ezen országokban, kétségtelen, hogy a vallás hatása lelki világukra is annál mélyebb és tartósabb lőn. Most többen közülök felvették a keresztény vallást; kezdetben talán titokban, sőt valószínűleg nem minden személyes érdek és haszon kilátása nélkül.

Ezek száma nemsokára erősen megszaporodott; s miután az egészséges elméjű barbárok előtt nem maradhatott sokáig titok, miszerint a vallás erős ragasz, mely az embereket egymáshoz köti, kezdének megbarátkozni egy gondolattal, melytől annál kevésbé idegenkedének elejétől fogva, minthogy tulajdon ősi vallásuk iránt nem bírtak sem elég ragaszkodással, sem elég őszinteséggel.

A barbárok közül, kik ezen időben legelőször felvették a keresztény vallást, a *góthok* vonják magukra leginkább figyelmünket. Ezen erélyes és kitünő szellemi tehetségekkel megáldott faj a népvándorlás korszakában jelentkezett számos népek és fajok között kétségkívül a legelső helyet foglalja el. A *góthok* ezen ép oly korszerű mint eszélyes elhatározásuknak köszönhették azon korai vezérszerepét is, melyet a barbár népek között játszottak; valamint nem kevésbé hosszú fennmaradásukat és uralmukat főképen a *pyrenaei* félszigetén; s ki tudja, ha a mohamedhitű hóditók 711-ben *Xeres de la Frontera* mellett az utolsó góth király *Roderich* testén keresztül be nem tör-

nek vala a virágzó Spanyolországba, milyen szerepre lettek volna hivatva még a mivelt *góthok* Európa későbbi történelmében? . . .

A *góthok* kezdetben nem voltak a nyugati egyház hívei, hanem *Arrian* tanait követték; mi főképen korábbi uralmuknak keleten tulajdonítandó. Midőn azonban később, kivált a hunok letünése után mindig nagyobb és tágasabb hatalomra tettek szert a nyugaton, lassankint ugyanazon arányban közeledének az uralkodó nyugati valláshoz is; mignem utóbb áttértek a hatholiceizmusra s ezen fontos lépésük által egyszerre a legkérlelhetlenebb ellenségből — erős barátaivá lettek a római püspököknek, kiknek gyorsan növekedő hatalmát a ravasz bajnokok bizonyára ügyesen ki tudták zsákmányolni.

A legnagyobb hatalomra emelte ezen barbárokat *Theodorich*, a keleti *góthok* királya, ki *Zeno* császár hadvezéréből, — a birodalom fejévé tette magát; meghódította a többi barbároktól Olaszországot, melyben a *góth* királyságot alapította; vállaira tette a bibort, melyet jötevőjétől elrablott; s harczitetteinek dicsőségével és hírével töltötte be a világot; mely benne immár nem barbárt, hanem méltó versenytársát látta a római caesaroknak.

A *góthokat* később a többi nagyobb barbár népek követték; melyek hasonlóképen uralmuk vagy fennállásuk megerősítésének céljából: felvették a keresztény vallást.

Alig szenved kétséget, hogy ezen jelenség a legtágasabb hatással volt a déli és nyugati, sőt

részben a német államok fejlődésére is; mióta a barbárokból keresztények lettek, mivelődésük és szelidítésük feltűnő és gyors előmenetelt tettek; s mert ennek következtében erőszakos megtelepedésük némi jogosultságot is nyert, elesett azon vád is, mintha pusztá betolakodottak lettek volna.

Igy keletkezett a népvándorlás folyamában s a római világalom romjain, a spanyol *góth-suev* monarchián kívül a *frank* birodalom, mely *Chlodwig* megkereszteltetésével veszi valódi kezdetét, ki az *alemannok*, *burgundok* és más népek legyőzete után egy hatalmas országot alapított, mely alapul szolgált nemcsak a későbbi francia monarchiának, hanem a német államnak is, melylyel sokáig s egész a *verduni* szerződésig (843) *Nagy Károly* gyenge utódai alatt, egy hatalmas birodalmat képezett vala.

Míg a barbárok ekképen *Olasz*-, *Spanyol*-, *Francia*- és *Németország*-ban, nemkülönben Afrikában is mindig jobban megerősödének, addig a kelet-római császárságban még egyszer felébredett a világalom elmúlt nagy eszménye s nagy fejedelmek, de még nagyobb hadvezérek alatt a római név ép oly nagy mint érdekes fényre emelteték még egy utószor a történelemben.

Justinian császár körülbelül ötven évvel a nyugatrómai birodalom bukása után került a császári székhelybe s mindjárt országzászárságának kezdetén igazolta azon nagy várakozásokat, melyeket a világ, de kivált alattvalói uralkodásához kötöttek vala. Főgyelme főképen nyugatra volt irányozva, mert

nem tudta feledni: hogy a római bibornak ott nyugvának még mindig gyökerei, habár a törzset már régen kitörték a viharok, melyek Ázsia bensejéből egészen Európa szívéig hatottak.

Justinian nagy és hatalmas segítőt talált messze-
szekiható terveinek kivitelénél halhatatlan hírű
hadvezérében — *Belizár*-ban; ki nemcsak mint hős,
hanem mi talán ennél sokkal több, mint ember
is megérdemli az utókor egész rokonszenvét.

Belizár első nagyobb hadjárata az afrikai *vandál*-
királyság ellen volt intézve, mely *Genzerich*
halála óta látható hanyatlásnak indult vala s
Gelimér alatt végső felbomlásnak nézett eléje.

Azonban a barbár-állam még hanyatlásában
is oly erős volt, hogy a keletrómai császárságnak
minden erejére és lángelméjű hadvezérére volt
szüksége, hogy vállalatát siker koronázza. *Belizár*
több ütközetben megverte a *vandálokat* de csak
miután jól megerősített és ügyesen védett főváro-
suknak ostrommal birtokába jutott, vált lehetsé-
gessé, a tartomány visszafoglalása, mely még
mindig irigylendő vívmányt képezett természeti
gazdagsága következtében.

Az afrikai tartomány visszaszerzése után *Belizár*
minden gondját a góthok vették igénybe,
kik immár nemcsak Olaszországot, hanem a szomszéd
illyr tartományokat is magukénak nevezték.
Nápoly, *Róma*, *Sicília* egymásután véres harczok
színhelyeivé lettek; melyekben a szerencse majd-
nem teljesen hátat fordított a góthoknak, míg

Justinián császár geniális hadvezérét győzelemről győzelemre vezette.

Róma ismét a császáré volt, vele Olaszország és a szomszéd tartományok is; s miután még *Ravenna*, a góthok ezen legutolsó védbástya is megnyitotta sokat vívott kapuit *Belizár*-nak, a góthok bukása Olaszországban teljes volt.

De *Belizár*, ennyi halhatatlan győzelmek hőse, a császártól és a nemzettől csak hálátlanságot aratott. Végso napjai a legszomorúbb és legsötétebb szerencsétlenség napjai voltak. Irigyei és ármánykodó ellenségeitől üldöztetve a rövidlátó császár által mint állítólagos áruló — megvakították, és jószágaitól, valamint rangjától és czimétől megfosztatott; mignem egy jótékony halál véget vetett egy életnek, mely oly sokat tett másokért, s kinek egy szószólója sem vala, midőn egy zsarnok igazságtalan ítélete ellen kellett vala megvédenie.

Egyébiránt a keleti császárok történetenem szegény ilyen, vagy hasonló szomorú történetekben.

NYOLCZADIK FEJEZET.

Mig a *góthok* Olaszországban mindig jobban kiterjesztették hatalmukat, egy „*myriád főből*“ mint a byzancezi írók mondják, álló nagy népraj éjszakkelet felől jöven, megtelepedett a *hunok* régi tanyáján a *Duna* mellett; s miután onnan a *gepidákat* kiszorította, vagy magába befogadta, egész a *góthok* határaig kiterjesztette magát. Ezen óriási

raj a *longobardok* voltak, kik ideiglenes hazájukból a Keleti tenger partjairól kiszorítatva — átjöttek a *Kárpátokon* s a Duna mellékén kerestek maguknak jobb hazát.

A *longobardok*, miként már a fentebbiből is kitetszik, harczias jellemmel bírtak s felettén nagy számmal jelentkeztek; kik nemcsak a *góthoknak*, hanem a byzancezi császároknak is sok bajt csinálhattak. Azonban úgy látszik, mintha, daczára nagy számuknak — egyelőre legalább további hódításokra nem gondoltak volna, mert, miután a *gepidákat* kiszorították, békés entelededésnek meg Pannonia síkságain; s majdnem bizonyos, hogy, ha előre nem látott események nem adják elő magukat, azon vidékeket többé el sem hagyják vala.

A *longobardok* a népvándorlás alkalmával feltűnedező népek között egyikét foglalják el a legelső helyeknek. Magas, szálas termetük, szőke hajuk és kék szemük miatt, már korán majdnem általánosán a *germán* fajhoz tartozandóknak állítottak lenni, mi mindekkoráig sem talált czáfolatra. Nem lehetetlen mindazonáltal, hogy ezen feltűnő jellegüket csak hosszas tartózkodásuk alkalmával éjszakon, nyerték vala, homnan a népek torlódása és szüntelen özönlése által kerültének a délibb vidékekre.

Egyébiránt a *longobardok* megtelepedése Pannoniában nem tartott sokáig; s míg kelet felől a mindig határozottabban jelentkező *avarok* tették kétségessé létezésüket, délen az ingadozó *góth*

uralom új hazával, és pedig az addigiaknál mindenestre szebbel kecsegtette vala.

S midőn a hatodik században az avarokon kívül még számos *sláv* törzsek is jelentkeztek az Alsó- és Közép-Dunán, a *longobardoknak* nem volt többé maradásuk s részint önkéntesen, részint pedig kényszerűségből az Alpeseiken keresztül benyomultak vagy beszorítottak Felső-Olaszországba, hol a *Tessin* (Ticino), *Oglio*, *Adda* és *Mincio* folyók vidékein telepedének meg, mely termékeny mélyföld ez időszerint csak csekély népességet számlált, s mely megtelepedésüknek nem vethetett komolyabb akadályokat útjába.

A *longobardok* nemsokára megtelepedésük után Felső-Olaszországban felvették a keresztiséget s hosszú ideig leghathatósabb támaszai valának a pápáknak ; mig nem később meghasonlásba jövéen a római udvarral s a kilenczedik század kezdetén *Nagy Károly* által legyőzetvén, — birodalmuk a frank világmonarchiával egyesítettett, mig nemzetiségük tovább is fennállott.

A mai *lombardok*, a régi *longobardok* utódai ; s habár már századok óta olaszok, még mindig megőrizték régi eredetöknek számos feltűnő és jellemző sajátságait.

Belizár győzelmei s a keletrómai császárság politikája nem valának képesek a császári tekintélyt nyugaton teljesen helyreállítani ; s alig takarodék ki a nagy hadvezér Afrikából és Olaszországból, midőn úgy a *vándalok* mint a *góthok* ismét kitűzték a szabadság vagy lázadás lobogóját s elkerget-

ték vagy megölték a császár visszahagyott de a védelemre nem elégséges katonáit és parancsnokait.

Afrikában, valamint Olaszországban ismét visszaállított a barbárok uralma; *Totilas*, a férfias erényekben felülmúlhatlan hős s a góth uralom visszaállítója Olaszországban, hervadhatlan babérokkal koszorúzta meg saját emlékét, valamint népeinek vitézségét s egy ideig úgy látszik, mintha a byzanczi császárok minden törekvése hasztalannak bizonyúlna, a barbárokat illetőleg.

Azonban *Justinian* most *Belizár* legnagyobb ellenségére — *Narses*-re bízta a hadsereg fővezérségét, ki hivatva volt, nyugaton a császári tekintélyt tartósan visszaállítani. *Narses*, egyike a kor legnagyobb hadvezérének, rendkívüli kegyetlenséggel és vas következetességgel bár, de csakugyan visszahódította még egyszer nemcsak Afrikát, hanem Olaszországot is. A *góthok*-kal vívott élethalálharczában nemcsak ritka geniet, hanem oly vad embertelenséget fejtett ki, hogy e tekintetben, ellenségeinek semmitsem vethetett szemére.

De *Narses* máskülönben sem volt azon nemes érzelmeiktől áthatva, melyek kivált *Belizárt* oly kedvezően kitüntették; s miután oka vagy gyanúja volt a byzanczi udvar őszinteségében kételkedni. — nem vonakodott ura érdekeinek kárára az ellenséggel titkos frigyre vagy szövetségre lépni. Meg kell mindazonáltal vallanunk, hogy egy oly hűtlen és galád udvarral szemben, milyen a byzanczi volt, hasonló jelenségek némileg elvesztik éles és szembeszökő tulajdosságukat. Egyéb-

íránt később *Narses* mégis kibékült az udvarral s *Byzancz*-ban győzelmeinek jutalmául fényes *triumphust* vagy bevonulási ünnepet ült vala.

Alig hunyta be *Justinián* császár szemeit (565. nov. 14.) midőn utódja *Justinus* a régóta jelentkezett *avar* követeket fogadta, kik jövének, hogy a császárral tartós megtelepedésük iránt a császárság területén értekezzenek. A barbár követek fogadtatását a byzancezi írók feltűnő körülményességgel és hosszúsággal írják le, miből talán nem minden ok nélkül azt lehetne következtetni, hogy a császári udvarnak különös oka volt, a szilaj és veszedelmes nép követeinek a legkedvezőbb oldalról mutatni be magát. Annyi tény, hogy a császár az *avar* követeket ép oly fénynyel mint kitüntetéssel fogadta.

Az *avarok* kétségkívül a *hunok* rokonai, kik Ázsiában visszamaradának s csak később követték amazok nyomdokait, már az ötödik század vége óta a Volga vidékén barangoltak, a nélkül, hogy egyelőre előnyomulásukat éjszaknyugat felé, egyszer is komolyan megkisértették volna.

Azonban a megtelepedés ezen vidéken akkoron épen nem tartozott a könnyű feladatok közé, és pedig annál kevésbé, minthogy a mindig ezen irány felé törekvő többi népek Ázsia belsejéből, ezt legtöbbször lehetetlenné tették vala. Az *avarok* tehát a hatodik század első negyede óta majdnem folytonos habár lassú előnyomulásban voltak nyugat felé, s miután a Fekete tenger éjszaki partjait szerencsésen megkerülték, a hatodik század derekán már az Al-Dunán találjuk őket, apró

de kitartó és fürge lovaikkal s megszámlálhatlan nyájaikkal; mert miként őseik a *hunok*, úgy az *avarok* is harczias pásztornépek voltak, kik sátrak alatt laktak, a földmiveléstől irtóztak s legnagyobb örömeiket és kéjöket a kalandos harczok veszedelmében keresték és találták.

Az *avarok*-kal majdnem egy időben jelentek meg a történelem színpadán a számos *szláv* törzsek is, melyeket a byzanci és góth írók majd *slavines* vagy *sclavines*, majd pedig *venetes* vagy *antes* nevek alatt ismernek és jegyezték fel; s melyek nemsokára az *Elbá*-tól egész a *Volgá*-ig s a Közép Dunától egész a Fekete tengerig terjedő földet foglalták el; s mihelyt maguknak jószerével vagy erőszakkal sikerült hazát találniok, letették a fegyvert s a földet kezdvén művelni, már korán hasznos eszközeivé lettek a polgárosodásnak és művelődésnek, kivált Európa éjszakkeleti részében.

Az *avarok* megtelepedése a Közép- és Al-Dunán nem vált, mert e harczias nép nyugtalan természeténél fogva nemis válhatott szerencséjére a keletrómai császárságnak. Az *avarok* nemcsak külsejükre, hanem erkölceikre és szokásaikra nézve is feltűnőleg hasonlítottak elődeikhez, a *hunok*-hoz.

Hatalmuk tetőpontját az *avarok* úgy látszik *Baján* nagykhán vagy csakán alatt érték el, kinek nemcsak adófizetői valának a szomszéd népek mindnyájan, hanem maguk a római császárok is, kik nem voltak erősek, ezen megalázó kötelesség alól erőszakkal kivonni magukat. *Baján Etele* egyszerű fapalotájában lakott, kinek jellemét vala-

mint egyébszokásait mindig és mindenben szeretete utánózni; mi a kemény bajnoknak könnyen megbocsájtható.

Az *avar* csakán büszkesége gyakran nem ismert határokat; s hogy a császárt s annak tekintélyét minél elviselhetlenebbül sújtsa, annak követeit nem ritkán 10—12 napig hagyta sátra vagy egyszerű palotája előtt ácsorogni, mignem parancsot adott, azok bebocsájtására. S ha ilyenkor a szerencsétlen követek talán nem válogatták meg eléggé szavaikat, vagy talán épen szándékosan megsértették a zordon komolysággal előttük ülő fejedelmet, azon esetben haragja vagy dühé nem ismert korlátokat s a meggondolatlan vagy figyelmetlen követek szerencséről szólhattak, ha sértetlenül kiűzettek a csakán sátorából; podgyászuk és egyéb értékeik ellenben ilyen alkalommal menthetlenül veszendőbe szoktak vala menni. *Baján* ilyenkor nem tudta mérsékelni haragját, s nem egyszer történt, hogy az idegen követeket személyük szentségének daczára kivégeztette.

Míg így a barbár maga lábbal tiporta a követési személyek sérthetlenségének elvét, addig megbízottjai számára mindenütt a legtágasabb szabadságokat kívánta és követelte. Követei *Byzancz*-ban ép oly sértő mint erőszakos módon szokták vala tudtára adni a császárnak uruk kívánását; s a byzancezi udvar elég gyenge vagy gyáva volt, az erőszakos barbár gyakran teljesen jogosulatlan követeléseinak szolgai készséggel járulni eléje.

Különben *Baján* végtelen kinesszomja és kapzsisága mellett nagy mennyiségével rendelkezett olyan szeszélyeknek, melyeket a kemény és komor férfiúnál aligha kerestünk volna; s melyek kielégítésére mindannyiszor a császárt vette vala igénybe. A csakán még sohasem látott elefántot, de sokat hallván ezen vastagbőrűről beszélni, a császárnak azt izente, küldene ez neki egy példányt. Tiberius császár alig vette hírül a veszedelmes szomszéd kívánságát, midőn sietett, egy gazdagon felszerszámazott elefántot küldeni a *Tisza* mellékére, hol *Baján* legszivesebben tanýázott.

A csakán kíváncsi szemekkel nézte az óriási állatot, azután a császár követeihez fordulva, ily válaszzsal küldé őket vissza urukhoz. «Kár, hogy a görögök ilyen óriási furesaság kedvéért egész a távol Indiába mennek, hiszen hasznát alig veheti valaki.»

Máskor sokat hallván beszélni a régi római császárok fényűzéséről, azt izente Byzanczba: küldene neki a császár azonnal egy vert aranyból készült ágyat. A drága szeszély nem ejtette kétségbe sem a császárt, sem a görög művészeket, — s nemsokára útban volt a drága butor Magyarország alföldje felé. Alig pillantotta meg a szeszélyes barbár az értékes küldeményt, midőn megvetéssel ajkán és hangjában a következő felelettel küldé azt vissza a császárhoz: «Csak gyávák és puha asszonyok alhatnak ilyen ágyban, mely a férfit meggyalázza, ki azt használja». — S a

byzanczi udvar nemcsak tűrte a szitya durva célzásait és gúnyját, hanem megvetésre méltó készsége által nem kis mértékben nyújtott azoknak táplálékot.

Az adó, melyet a byzanczi udvar az *avarok*-nak fizetett, roppant magas volt. kiváltképen ha tekintetbe vesszük, miszerint a nemes érczek értéke azon időkben felette nagy vala. Az adók közé tartoztak: nagy mennyiségű selyemszövetek, melyek célját azonban az egyszerű nomádoknál nem vagyunk képesek egészen megérteni; továbbá nagy mennyiségű arany- és ezüstedények és ivóserlegek, valamint India drága fűszerei; melyeknek az egyszerű nép úgy látszik nagy barátja volt. Az éviadó összege mindezeken kívül készpénzben rendszeren 80 vagy 120 font arany között ingadozott.

Az *avar* csakán, ki a többi egykorú fejedelmeknél semmivel sem volt hűtlenebb vagy szeszegőbb, ünnepélyes szerződések stb. megállapításánál közönségesen a következő esküt szokta mondani, kétes híiségének megtartására. «Ha eskümet megszegem, haljak meg legutolsó alattvalóm fegyvere által; szakadjon fejemre a menny boltozata s a tűz; s büntessen meg keményen az egek istensége. Temessenek el bennünket a hegyek és erdők romjaik alá; s folyjanak vissza a természet törvényei ellen a Száva (határfolyó) hullámai forrásaikhoz; s temessenek vagy borítsanak el azok legott mindnyájunkat.»

Ezen nyomatékos eskü daczára nagyon sok-

szor megtörtént, hogy a csakán nem tartotta meg adott ígétét; mentségeül szolgálhatna talán azon körülmény, hogy ezen időkben a legkeresztényebb fejedelmek sem voltak mindig szigorúbbak esküjök megtartásában. A kor romlott erköleseivel és társadalmával járt, hogy az adott szó vagy eskü hitele csak nagyon csekély vala.

Mindazonáltal a hatalmas *avar* fejedelemben nem hiányoztak nemesebb érzelmek sem, habár azok csak ritkán burkolódának ki a nyers és kemény hüvelyből. Midőn egykor egy római hadtestet minden oldalról körültáborozott, tudomására jött, hogy az ellenség nagy hiányt szenvedén élelmi szerekben, roppant szenvedéseknek és nélkülözéseknek van vala kitéve. Azonnal parancsot adott, hogy szállittassanak az inséges ellenségnek minden szükséges élelmi szerek, és pedig elegendő mennyiségben.

A nemes tett ezen alkalommal annyival inkább megérdemli elismerésünket, minthogy előrelátható vala, miszerint az ellenség ellentállását meghosszabbítja.

Egy másik alkalommal *Anchialos* városát ostromolván, annak tetemes áldozatok után csakugyan birtokába jutott. Mindenki azt hitte, hogy a város a pusztításnak van szentelve; de *Baján* a gyógyvizeiről híres helyet teljesen megkimélte s megparancsolta katonáinak, sem a várost, sem pedig lakosait nem bántani. Egyébiránt az *anchialos*-i gyógyforrások *Baján* egyik kedvencz nejének is visszaadták fenyegetett vagy megtáma-

dott egészségét, mi a csakán gyengédségét némileg háladatosságnak tünteti fel.

Az *avar* birodalom *Baján* alatt magában foglalta: Magyarország, Lengyelország és Poroszországot, a Duna torkolatától a Fekete tengerbe — egész az Odera torkolatáig a Keleti tengerbe. Alattvalói számos régi skytha-sarmát, vagy *hún*, *góth*, *dák*, *alán*, *szláv* stb. népekből állottak; kik mind hadkötelesek valának s rendesen az ellenség első támadásainak lőnek kitéve; úgy, hogy midőn az *avarok* léptek a csatavonalba, az ellenség jobbra már ki vala fárasztva.

A *szláv*, különösen az *orosz* évkönyvek telve vannak a legkeményebb vádakkal, melyekkel az avarokat sújtják. *Nestor*, az orosz történetírás apja, ki a tizennegyedik században élt és írt, valóságos szörnyekként írja le ezen harezias népet, mely legnagyobb örömét az öldöklésben és fosztogatásban találta. Leírása sokban emlékeztet bennünket azon borzasztó rajzra, melyet hazai krónikáink a tatárokról nyújtanak; ott is, itt is, a keserű fájdalom vagy gyűlölet beszél.

KILENCZEDIK FEJEZET.

Az *avarok*, ezen vérengző pásztornép erkölcsi sem maradának mindig a régiek. A csakánok fényüzése, a gazdag zsákmány, mely lassankint minden egyes bajnok osztályrészévé lőn, elpuhították az egykor kemény és szilárd jellemét egy népnek, melynek legfőbb ereje ősi egyszerűségé-

ben állott. Az *avar* fejedelmek és nagyok sátrai immár dagadtak selyem és más szőnyegektől, testöket bársony, arannyal átszőtt köntösök fődték; s asztalaikon a keleti konyha válogatott étkei kerengtek. Nem csoda, ha a nép, mely mindenben visszatükrözése szokott lenni nagyjainak, lassankint maga is azok bűneibe esett; erélye, kitartása, majd bátorsága alásüllyedének s jelleme is mindinkább olylyá fajúlt, milyen azoké vala, kiket egykor természetes fölényei által hatalmának alávetett.

Mig keleten és éjszakon az *avar* uralom tartotta fogva a népek természetes törekvéseit, egy elkülönített nemzeti és állami létel után, mig az Ázsiából előtörő néprajok most már erősen foggyandóban valának, addig Európa nyugati részén a *frank* népek hatalma úgy szólván, napról-napra erősebb gyökereket vert. A *Karoling*-ház megalapítója *Nagy Károly*, a nyolczadik század végén az *Atlanti-Oceán*-tól egész az *Ellá*-ig, az *Eider*-tól egész a *Póig* és *Ebro*-ig kiterjesztette hatalmát; legyőzte a *szász*-okat és számos *szláv* törzseket Németországban; hatalmának alávetette a *longobard*-okat Felső-Olaszországban; s miután a pápai hatalomnak nemesak hódolatával, hanem a világi uralom egy részének adományozásával is adózott, kilenczedik század elején újból felélesztette a századok óta megszűnt római császári czímet; habár egyelőre még csak névleg; mi azonban elégséges volt arra, hogy később a német királyok tartós örökségévé váljon.

Azonban kelet felől állandó veszedelem fenyegette a nagy frank birodalmat; az *avarok* nyugtalan szomszédok voltak, kik sohasem szüntek meg sovár tekinteteket vetni a gazdag és mindinkább felvirágzó államra, melynek lakosai lassankint a béke üdvös foglalkozásainak adták magukat, s a földmívelésen kívül, az iparban és kereskedelemben látták jövődjök nagyságuk legbiztosabb zálogát.

Nagy Károly előtt koránsem volt titok, hogy mindaddig, míg a szilaj szomszédokat meg nem fenyíti: birodalma ezen oldalról sohasem fog tartós békének örvendhetni; azért nem késett fegyvert ragadni a *hunok* veszedelmes utódjai ellen, mihelyt erre kellő ok és alkalom kínálkozott.

Már említettük, hogy az *avarok* az idő folyamában sokat vesztek régi erélyükből és harczias erényeikből; azért ellentállásuk is, melyet a frankok támadásának eléje tévének, korán sem volt olyan, milyent a vitéz néptől várni lehetett volna. A *Rába* mellett vívott véres ütközetben *Nagy Károly* tönkre tette az *avarok* egész hadseregét; több mint 50 ezer halott borította a csatát, s *Baján* legyőzhetlen bajnokainak utódai ezen vereség után szétszűltek a szélrőzsa minden irányában; hatalmuk, nemsokára nevük is nyomtalanul elenyészett a népek és államok történetében; s minden, mi belőlük fennmaradott, az emlék vala, mely koránsem leheté hizelgő egy népre, mely csapás vala az emberiségre s mely oly kevéssé igyekezett magát mívelődés és polgáro-

sodás által egyenlő magaslatra emelni a többi népekkel. Az *avarok* letünése olyan volt, mint egykor a *hunoké*; ha simulni tudtak volna úgy vallás, mint erkölcsök tekintetében, majdnem bizonyos, hogy fenállásuk tartósabb lett volna.

A népvándorlás az *avarok* letünése után elvesztette századokon keresztül megőrzött sajátosságos jellegét is; az ép oly számos mint szilaj nép, mely oly sokáig meg tudta őrizni természetes vadságát, nem birt sem társadalmi, sem művelődési tehetségekkel, vagy, hogy gyengébben fejezzük ki magunkat — hajlamokkal; s ezen körülmény utóbb oly döntő befolyással volt egész fenállására, hogy semmi sem vala többé képes, fejeéről a megsemmisítés csapását elhárítani.

Európa lassankint belefáradott a századokig tartó irtóháborúba, mely a népvándorlás természetes következményének tekinthető; számtalan népek, melyek az idő folyamában tevőleges szereplőkként a világtörténelem színpadán jelentek, — elenyésztek, megsemmisültek, és soknak még pusztá neve vagy emlékezete sem tartotta fenn magát.

Mások melyek szerencsésebb körülmények vagy talán nagyobb számuk által tovább fenn tudták magukat tartani a létérti küzdelemben, utóbb természetes határok között egy államközösségnek és nemzeti életnek vétették meg alapját, mely századokig, sőt mindmáig fenállott és túlélte a vajúdas ama sötét korszakát.

A régi intézmények elavultak, az ősi erköl-

csök elvesztették eredeti erejüket és tisztaságukat s egy új korszaknak kelle vala bekövetkeznie, hogy az emberiség a végső megsemmisüléstől megóvassék. Csakhogy ezen új korszak az erőszakkal, a szilaj és féktelen szenvedélyek zabolátlan kitörésével vette kezdetét; az új korszak a régi rombolásával és pusztításával köszöntött be; s ha az emberiségnek vele született erkölcsi érzülete javítólag vagy enyhítőleg nem hat vala a féktelen zűrzavar idejében, talán vérben veszik el az egész tehetséges faj, az istenek kedvence minden időben; s földünk lakatlan pusztá vadommá változik, olyanná, milyennek a tudósok bizonyos égi testeket mondanak lenni, melyekben nem lakik élet; hol örök némaság, pusztaság honol . . .

A népáram megszűnt, a természetes apály jótekonynan hatott úgy az emberekre, mint a földre, mely annyi vért fogadott vala be. *Hunok, alánok, góthok, gepidák, vandálok, burgundok, herulok, sverek, longobardok, avarok* stb. egymás után tünedeztek fel; s csak kevesen tartották fenn magukat, részben idegen név alatt, hogy az utókorban tanúként szolgáljanak egy régmúlt idő dúló és átalakító tevékenységéről. A népvándorlás hullámai lelohadtak, midőn a rajzás kelet felől megszűnt, mely századokig mindig új meg új népeket öntött Európa vértől gazdagon áztatott mezőségeire.

A történelem nem mutat fel hasonló, küzdelmes korszakot, mint az vala, melyben népek, fajok és nemzetek a pusztítás dühéig fokozott szenvedélylyel állottak szemben egymással, hogy

a bukott oroszlán bőrén, a római világállam épületének romjain osztozkodjanak. S valóban, ha valami képes a súlyedező majd egészen elenyésző nagyság iránt részvétet ébreszteni bennünk, úgy ez bizonyára azon körülmény: mely a barbárokat egymás ellen vezette s kezükbe fegyvert adott, hogy először letiporják a hanyatló óriást; azután pedig egymás ellen fordítsák véres fegyverüket.

Róma bukásának, valamint ennek okainak története oly gazdag tanulságos részletekben, hogy alig van állam vagy nemzet, mely azoknak több mint egy tekintetben hasznát nem vehetné.

Azon népek között, melyek a népvándorlás hányatásait túlélték, sőt azokból sokkal erősebben léptek vala ki, keleten különösen két népesalád vonja magára figyelmünket: a *szláv* és *bolgár*. Amazok neve legelőször a hatodik század derekán tűnt vala fel; később a *Keleti tenger*-től egész az *Adriáig*; továbbá az *Al-Duná*-tól Dalmátia szakgatott sziklás partjáig mindenütt: *szlávok*, *vendek*, *dalmaták*, *horvátok* stb. laktak; kik azonban mind egy közös nyelvet beszéltek, közös erkölcsökkel és vallással bírtak; s talán az vala legnagyobb szerencsájük, hogy soha és sehol sem léptek fel nagyobb mérvben mint hódítók; ellenkezőleg türelmesen meghajtották fejüket mindig az erősebb és hatalmasabb előtt.

A *szlávok* kétségkívül a nagy skytha-sarmát őscesaládok fájáról szakadtanak; már korán a földmívelésre adták magukat s *Byzancez*-nak, majd az

avarok-nak fizették évi adójukat; s míg a többi népek mind fegyverrel állottak szemben egymással, addig a *szlávok* szolgák voltak, kik uraikat szolgálták s kik csak ritkán tartottak igényt azon jogokra és szabadalmakra, melyekért a többi világ vérért elontá.

Csak midőn Németországból, az *Elba*, *Odera* és *Saale* vidékéről kiszorítottak, ragadtak fegyvert a kétségbeesett törzsek, melyet azután mindaddig nem tettek le, míg maguknak a messze távolban tulajdon hazát és földet szereztenek. Ezen alkalommal jövének a *daleminczek*: *Dalmátiába*, a *chrobátok*: *Horvátországba*, a *srbok* vagy *sorbok*: *Szerbiába*; hol átmenőleg és részben huzamos ideig nemzeti fejedelmek alatt éltek; majd a tizennegyedik és tizenötödik században az ozmán-törökök igája alá kerültek.

A *bolgárok*, kik általában a *hunok* rokonainak tekintetnek, kezdetben nagy és hatalmas birodalommal bírtak — a *Volga* mindkét partjain a mai Oroszországban. Innen azonban az ötödik és hatodik században — nyomattatva az *Ázsia* belsejéből előttörekvő többi népektől, megkerülvén a Fekete tenger éjszaki partjait, az *Al-Duna* vidékére, majd a byzanczi császárság területére költöztek; hol a császárok tehetetlensége és gyengesége következtében önálló birodalmat alapítottak maguknak, mely *Simon* fejedelem alatt érte el virágzásának tetőpontját. A *bolgár* név közönségesen a *Volga* folyamtól származtatik, hol e nép Európába történt bevándorlása előtt lakott vala.

A *bolgárok*, valamint a *Balkán* félsziget valamennyi népei később hasonlóképen elnyelettek az ozmán-törököktől, miután utolsó nemzeti fejedeelmük *Sismán* vagy Zsigmond gyáván fejet hajtott *I. Bajezid* szultán előtt.

A népvándorlást a történelemben a *magyarok* zárták be, a kilenczedik század végén; kik bizonyára eleven hagyományok által vezéreltetve, ugyanazon úton jöttek Európába, melyeken egykor a *hunok* és *avarok*, kikkel kétségkívül rokonságban állottak.

Hazai történelmünk a honfoglalás nagy művét megelőző viszontagságait őseinknek, ha nem is kimerítően, de elég érdekesen adja elő; azért erre itt bővebben kiterjeszkedni aligha szükséges. Mindazonáltal ép oly érdekes mint feltűnő, miként már elébb alkalmunk volt hangsúlyozni, miszerint a hunok utódai, a magyarok valának hivatva egy mozgalmat befejezni, mely az emberiség történelmében egyedül áll.

Ime, ilyen volt a világ, de különösen Európa állapota a negyedik század végétől egész a kilenczedik végéig. Az elősorolt nemzetek az érintett eszközökkel és czélokkal léptek vala vagy egymásután, vagy egymás mellett az események színpadára; a dúlás és pusztítás; a rablás és gyilkolás egymást váltották fel; s míg a régi világ politikai rendszere kezdetben ingadozott és hanyatlott, majd örökre romba dült vala, addig a rómon egymást gyilkolták a barbárok, s mindegyik örököse kívánván lenni a letűnő nagyságnak,

legtöbbsen a megsemmisülés hasonló sorsában részesültek.

Míg az emberek a lét harcában kivetközvéen erkölcesekből, dühöngő fenevadakká váltak, felettük lebegett az emberiség mentő eszménye: a vallás, hogy utóbb jótékony békóba vevén a szilaj pusztítókat, belőlük egy új rend anyagát alkossa meg. S valóban, a politikai rendszer, mely a közepkornak alakot és jövőt való adandó, a vallás hozzájárulása nélkül koránsem lett volna elégséges; mert alig tették le az emberek kifáradt kezükből a véres fegyvert, midőn egy magasztos eszme által egész gondolkozási és kedélyviláguk mint egy varázsszóra új és nemesebb irányt nyert. S mit a népvándorlás kemény korszaka és az erőszak vezető eszméi rongáltak az emberiségen, azt nemesak helyrehozta, hanem megis javította a vallás, mely, hogy ily nagy művet végbe vihessen, — mindek fölé emelteték. Azért ha méltányosak akarunk lenni, készséggel kell, hogy beismerjük, miszerint a vallás volt az egyedüli szelidítő eszköz, mely a vad, nyers embereket, a vértől és vastól, az élet nemesebb és szelidebb feladataira visszavezette.

Rajzunk folyamában elősoroltuk mindazon népeket, melyek behatottak Európa politikai viszonyaira s a római világuralom megbuktatására; megemlékeztünk a hanyatló állam fejének bűneiről valamint erényeiről; s ha mindazonáltal csak felettén gyenge és gyarló képét tudtuk nyújtani azon messzekiható világeseménynek, mely lán-

czolataival a népvándorlás neve alatt van feljegyezve a világ s az emberiség történelmében, úgy tulajdoníttassék ez inkább az anyag roppant terjedelmének.

Mindent, mit szűkkeretű munkáscánkban elérni akartunk, az volt, hogy némileg világos képét adjuk azon zavaros állapotoknak, melyek a világot ezen nevezetes fordulópontján az emderi társadalomnak legmélyebb alapjaiban meg-rázkódtatták.

Hogy mennyire sikerült ezen szándékunkat elérni? ítélje meg az olvasó.

TIZEDIK FEJEZET.

Addig, míg a római viláგuralom elég erősnek bizonyult határait az idegen jövevények ellen megvédeni, míg a római sas ép annyira tisztelés mint rettegés tárgyát képezte, és pedig nemcsak Európában, hanem, úgy Ázsiában mint Afrikában, — az Ázsia bensejében hemzsegő néprajok, daczára óriási nagy számuknak, nem merészkedhetének előrontani, hogy a bámult és félt állam-épületet megtámadják. A római legiók legyőzhetlensége és vitézsége egyaránt bámulat tárgyát képezte az ó-világ minden részében. Parthusok, örmények, germánok, burgundok, alemannok, illyrek stb. mindmegannyinak volt alkalmuk megismerkedni egy vitézséggel, mely nem csupán a nyers erőben, hanem a lélek fölénységében nyilván-

mult leginkább, s melyhez hasonlítva a barbár tömegek ereje és bátorsága otromba kísérletté törpült vala, mely még győzedelmeiben sem volt nagy, s melynél a rombolás és pusztítás játszotta a legelső szerepet.

S midőn Diokletian szerencsétlen alkotmánya által megadta az alkalmat s megmutatta az utat a világállam felbomlására, már csak arról lehet szó, hogy meddig viheti Róma a vezérszerepet; mert Konstantin császárnak sikerült ugyan átmenőleg és rövid időre az állam egységét helyreállítani, ellenben a megindult felbomlást megakadályozni semmi sem vala képes többé.

Szomorú napok voltak ezek a hanyatló világállamra. Elvesztett ütközetek, megsemmisített legiók, fellázadt vagy elszakadt tartományok valának a jelszavak, melyek Rómában napirenden voltak. Csakhogy ott mindenki a gyengeség ábrándjaival, a mult nagysággal és hatalommal vigasztalta magát a jelen kétes, habár még mindig pompás és zajos külseje mellett; s valóban csak nagyon kevesen lehettek olyanok a világvárosban, kik elég belátók és hazafiasak valának a közeledő veszedelmet sejteni vagy annak elhárításáról gondolkozni.

A római világbirodalom végleges felosztása után a nyugati Róma még csak nyolczvan évig tartotta fenn magát, mely idő legnagyobb része meddő kísérletek és a tehetetlenség nyilvánulásai között folyt vala le. Ezen idő alatt Honorius császártól egész Romulus Augustulusig összesen 12

császár ült a boldog Augustus székében, kik közül többen alig hordozák egy évig az ünnepektől bibort, míg egyikök — Maximus éppen csak 3 hóig kormányzott.

A legiók, egykor Róma nagyságának terjesztői és őrei, most ármányos fondorlatok között fecsérelték el legjobb erejüket; az önzés és haszonlesés váltották fel a hajdan oly kegyelettel őrzött és nyilvánult hazafiságot; s a helyett, hogy a rend őrei lettek volna, a katonák főfoglalkozása a császárválasztás volt, még pedig legtöbbször oly kétes körülmények között, hogy alaposan állíthatjuk, miszerint alig volt ezen napokban már egy is a rómaiak között, ki elég nyílt és becsületes lett volna — hazáját önzés nélkül szeretni. A császárok, senatorok, hadvezérek megvesztegették a legiókat; a legiók viszont csak arra adták szavazatukat, ki a megürült vagy sokszor a még meg sem üresedett trónért — a legtöbbet ígérte és fizette. Így történt, hogy gyakran több mint egy császára volt Rómának. A galliai legiók, vagy azok, melyek a Rajna mellett feküvének, tekintet nélkül arra, hogy a spanyol, illyr nagy pannóniai legiók másra vetették szemüket, megválasztották császárukat; kit azután az utóbbiak nem ismertek el, s ellenében részükről mást kiáltottak ki augustusnak; ki végre azok közül, kiknek leginkább le vala kötelezve, külön külön „*caesar*“-okat is vett vala maga mellé.

A feldarabolt birodalom tehát egyjelentőségű volt a hatalom felosztásával; melynek most már

legfélelmesebb ellenségei épen a legiók valának, melyek azt hajdan megalapítani segítették. S mióta Rómából elköltözött a hazafiság, s helyét az önzés és haszonlesés foglalták el, mindig kétségtelenebbé lőn a viláგuralom bukása.

Miként láttuk, a hunok voltak az elsők, kik az általános népáramban legelőször előtörtek Ázsiából, s miután a keleti-góth birodalmat letiporták, — Róma területére léptek. A keletrómai császárok, nemkevésbé kores és hazafiatlan férfiak, mint nyugati társaik, meg sem kísértették komolyan, a betolakodott barbároknak útjokat állani; s méltóságukról teljesen megfélelve, csakhamar adófizetőivé levének a durva, habár férfias erőnek.

Ezen nevezetes esemény, a hunok megjelenése, s ezzel kapcsolatban a népvándorlás megindulása a 375. évbe Kr. u. teendő. Ettől fogva Európa s a római birodalom területe nem volt más, mint egy óriási csatatér, melyen a legkülönbözőbb fajú és nyelvű népek állottak szemben egymással, ma mint barátok, holnap mint ellenségek, a szerint, a mint pillanatnyi érdekeik szükségessé vagy kívánatossá tévék. S a zűrzavar, mely most szükségképen mindig nagyobb kiterjedést vett, annál mélyebben verte gyökereit, mennél nagyobb számmal jelentkezének a népek, s mennél elkeseredettebbé vált a létérti véres küzdelem; mely bizonyára soha és egy időben sem volt oly nagy és általános, mint a vajúdas eme sötét és szomorú napjaiban.

Midőn a hunok közeledésének hire s azon rémületes részletek, melyek a barbárok ezen közeledésétől elválaszthatlanok valának, elterjedtek a római birodalomban, a legtöbben azt hitték, hogy üres mesékkel van dolguk, melyektől csak a gyermekképzelem tud remegni. S midőn utóbb ezen részletek valóknak bizonyultak, senkisésem gondolt a bátor, férfias védelemre, mely az egyedüli eszköz vala a veszedelem elhárítására, hanem mindenki gyáva panasznak, meddő, tehetetlen vezekléseknek engedte át magát, mi persze koránsem volt alkalmas arra, hogy a veszedelmet legkisebb mértékben is megszüntetni vagy elhárítani képes lett volna.

A hunok feltartóztatlanul nyomultak be Olaszországba ; s ha Attilát az utolsó pillanatban egyéb, a rómaiaktól nem függő okok békülékenyebbé nem teszik vala, kétségtelen, hogy a világ fővárosa másodszor is áldozatává esik a barbárok fékezhetlen erőszakoskodásainak:

Midőn a hunok a Feketetenger éjszaki partjain s nemsokára az Al-Dunán megjelentek s a keleti góth birodalomnak egy hatalmas csapással véget vetettek, — a megsemmisített és egyszerre hontalanná lett góthok átlépték a Dunát s Bulgárországot öntötték el; miközben magukat a byzanczi császárok nagylelkű védelme alá helyezték.

A görög császárok, kik maguk is remegtek a hunok fegyverétől, annál szívesebben fogadták be a góthokat, minthogy bennök hatalmas támaszt

véltek találni a majdan fejük fölé gyülekező közös veszély ellenében. Csakhogy a góthok nem valának még most sem oly gyengék és tehetetlenek, hogy a byzanci udvar megalázó feltételeit elfogadták volna, mely a bátor férfiaktól nem követelt egyebet, mint feltétlen engedelmességet és megadást. S a helyett, hogy a góthok és byzancziak között békés egyezmény jött volna létre, mely mindkettőnek előnyére vált volna az elmaradhatlan jövőendő harcban, a góthok felemelték súlyos fegyvereiket, melyekkel 378-ban Drinápoly közelében tönkre tették a byzanci császár legjobb seregét. A béke most ugyan helyreállott, de nem azért, hogy mindkét ellenséges nemzet a közös veszedelem legyőzetésére gondolt volna, hanem azért, hogy mindegyik külön a másik gyengítésén fáradozzék s így megkönnyítse a győzelmet a hunoknak.

Míg a keleti góthok a hunok által mintegy fogva tartattak, addig a nyugati góthok Alarich alatt betörték Olaszországba, melynek virányos és termékeny mezőseit könnyörtelenül eltiporták, a műkinsekben gazdag és pompás városokat pedig a tudatlanság vad szenvedélyével feldúlták és kifosztogatták; s míg a művelt világ, mely ez időben majdnem kizárólagosan a római birodalom déli és keleti tartományaira szorítkozott, remegve nézett a germán barbárok közeledésének eléje, addig a kelet a Khina határaitól érkezett hunok rettentő erejével máris megismerkedett. A kelet és a dél lángban állottak ellenségeiknek

megjelenése után; azonban az ellentállás itt is, ott is csak csekély volt; mert hiányzott a nemzeti érzület, mely veszély idejében csodákat tud miveltetni az összetartásban. Lelkesülés helyett tehát gyáva csüggedés, férfias elszántság helyett kicsinyes kapkodás és irigykedések uralkodának a kedélyek felett. S ha a veszedelem pillanatában mégis oly férfiak emelkedének ki a közönyös tömegekből, milyenek *Stilicho* és *Aetius* valának, ez is azt mutatja, hogy a kialuvó dicsőség csak egy-két végső fellobbanás után szokott vala végkép elenyészni. *Stilicho*, mint neve is mutatja, barbár vérből származott, de neveltetése, valamint szokásai szerint már római volt, ki legfőbb dicsőségét abban találta, hogy Róma ellenségeit egymásután megsemmisítette vagy megalázta, mignem a gyáva gyermek *Honorius* indokolatlan féltékenységének esett vala áldozatul. *Aetius* római patriczius volt, kinek már születésekor mosolygott a szerencse, s ki nemes odaadása és hazaszeretete által nem kevésbé vált emlékezetessé, mint a derék *Stilicho*.

Huszonöt évvel a drinápolyi vereség után, mely a keletrómai császárságot alapjaiban meg-rázkódtatta, *Alarich* betört Olaszországba (403.), de ezuttal *Stilicho* által megakadályoztatik előnyomulásban, ki 406-ban egy óriási, *Radagais*-től vezetett barbárhadat tönkre tesz *Florenz* közelében. — A következő 407. évben a suevek és vandálok megszámlálhatlan sokaságában átmentek a Rajnán, megszállották *Burgundot* és

Galliát; azután két részre oszolván az egyik átkelt a pyrenaei szorosokon s ellepte Spanyolországot; míg a másik Délfranciaországban állapodott meg s Toulouse városát tette uralmának központjává.

Ezen nevezetes események messze kiható következményeket vontak maguk után. Galliában a rómaiak tekintélye megint alább szállott, mint-hogy azt a barbárok ellen megvédeni nem tudták. A hanyatlás műve egy nevezetes lépéssel tovább mene.

A 408. évben a nyugati góthok újból átkeltek az Alpeseken s rombolva s pusztítva vonultak végig Olaszország legszebb és legtermékenyebb részein. Hasztalan volt a rómaiak végső megerősítése; az erélytelen udvar, mely legelőbb vesztette fejét a veszedelem pillanatában, az első volt, mely futásban kereste dicstelen biztonságát; a nemzeti lelkesülés oly csekély volt, hogy a katonák elhagyták táboraikát a nélkül, hogy megkísértették volna az ellenséggel megmérkőzni. — E közben a végső veszedelem mindig közelébb jött Rómához, hol a zavar és kétségbeesés immár tetőpontjára hágott s hol mindenki elvesztette fejét, Alarich és féltelmes hada közeledésének hírére. Végre 410. csakugyan bekövetkezett a rettegett válság; a világváros Róma megnyitotta kapuit a barbároknak, kiktől segélytelenségében kegyelmet remélt a nélkül, hogy talán egyikének is fiai közül eszébe jutott volna, miszerint ősei kegyel-

met osztogattak ugyan, de ilyent maguk sohasem fogadtak el.

Kilencz évvel később (419.), *Wallia*, a vitéz és ravasz góth, megalapította a nyugati góth birodalmat Gallia déli részében és Spanyolországban. Most egy ideig úgy látszék, mintha Gallia teljesen elveszett volna Rómának; s valóban így lett volna, ha más, a rómaiaktól nem függő okok és körülmények nem merülnek vala fel, melyek uralmuk czímét még egy kis ideig fentartották.

Husz évvel a nyugati góth birodalom megalapítása után 449-ben Németország északi részéből az Alsó-Elba vidékéről az angol-szász harcziás germán törzsek hajóra szállván betörték Angliába, s miután annak nagyobb részét elfoglalták, alapját vetették azon hét külön királyságnak, mely huzamosb ideig fentartotta magát s lassankint összeolvastá a jövevényeket Anglia őslakóival, a britekkel. Általuk a szigetország nevezetes gyarapodást tapasztalt harcziás elemekben, mi által Britannia később a dánok és norvégek támadásait sokszor sikeresen meghiusította.

A 451. év a hunokat Európa belsejében és Galliában találta; Khina meghódítóinak utódai átkelvén a Rajnán tűzzel-vassal pusztították Franciaországot, mignem a catalauni mezőkön vívott véres ütközet kimenetele felszabadította Galliát a veszedelmes barbároktól. Róma még egy utószor szerencsésen megőrizte magának a fontos tartományt, de az idő immár gyorsan közeledék, mely Galliát minden időkre felszabadítandó volt a

római sasoktól, melyek amugy is régóta elvesztették félelmes tulajdonságaikat, melyekkel egykoron a világot alávetették kemény uralmuknak.

Alig négy évvel a Chalons mellett vívott óriási népharcz után Róma a barbárok zsákmánya lett; 455-ben a barbárok minden követ felforgattak az örökvárosban; Róma lakossága vagy rabszolgaságba hurczoltatott, vagy vérrel pecsételte meg ragaszkodását hazájához. A Tiberis medrébe süllyesztett óriási kincsek elvesztek egy nemzedék számára, mely hősök helyett kéjenczeket nevezett magáénak, kiknek puhult keblében nem találtak többé visszhangra az ősök erényei.

Róma feldulatása után a barbárok által, huszonegy év mult el. Ezen egész idő alatt nem szünt meg a vérengzés, vagy jobban mondva szüntelen tartott a létérti küzdelem, mely már oly mérvet öltött magára, hogy az emberiségnek egy ijesztő százaléka vérbe fulladt a nélkül, hogy kilátás lett volna a harcz mielőbbi befejezéséhez. Honorius-tól egész Romulus Augustulusig, tehát alig nyolczvan év alatt, tizenkét császár viselte vállain a fejedelmi bibort, de ezek között alig volt egy is, ki azt megérdemelte volna. Legtöbbsen a kapzsi katonák terentményei valának, értelem és jóakarat, sőt nem ritkán minden férfias önérzet nélkül.

Odoaker 476-ban végre felforgatá a nyugat-római császároknak már régen ingadozó trónját, a caesarok és az augusti-k utódja megnyíratván fejét — kolostorba ment, hogy annak csendes falai mögött annál könnyebben elmélkedhessék a

fény, hatalom és földi nagyság mulandósága fölöött, a vitéz barbár pedig fejére téven a világ legszébb koronáját, — magát azontul olasz királynak nevezte.

Csakhogy a népvándorlás ezen időben még koránsem érte el befejezését; új népek, egyik harcziasabb a másiknál, jelentkezének még mindig, hogy a vérbe áztatott világ egy pillanatig sem feledje el, miszerint a vad és féktelen erőszak korszakát éli, melyben csak annak van létjogosultsága, ki a harczban erősbnek bizonyul a másiknál.

Odoaker nem birta sokáig új koronáját; a gyűlölet, féltékenység s az emberi természet valamennyi rémei ellene szövetkezének, hogy megbuktassák vagy legalább ártalmatlanná tegyék. A halál volt ezen szörnyű korszakban az egyedüli, melytől senkisé sem félt, s melynek nemes vagy pór egyaránt nyugodtan és bátran nézett szemébe, kivált ha fegyver volt kezében, melylyel életét oly drágán adta el, mint csak lehetett.

Tizenhét évvel a nyugat-római birodalom bukása után — 493-ban Olaszország a keleti góth birodalom központjává lett, melynek megalapítója Nagy Theodorich, egyike volt ezen kemény idők legérdekesebb és egyszersmind legvitézebb bajnokainak. Gallia pedig, mely amugy is már csak lazán függött össze az appennini félszigettel, alig tiz évvel Romulus Augustulus trónvesztése és az olasz királyság megalakulása után, 486-ban függetlenné tette magát s Chlodwig király alatt

a frank uralom czimén külön birodalommal alakult; melynek népei utóbb egyesülvén a Rajna melléki germán törzsekkel, egyikévé lettek a középkor legnagyobb és legbefolyásosabb nemzetének, s a később oly hatalmas frank birodalom a Pipinek utódai alatt, nekik köszönhetett legtöbbet.

A népvándorlás dúlásai tovább tartottak a nyugat-római birodalom bukása után is; alánok, gepidák és longobardok; továbbá burgundok, alemannok, szlávok és más népek folytatták a küzdelmet, habár nem mindig a maguk, hanem vagy a keleti góthok vagy a frankok czimén, kiknek magukat átmenőleg csak azért vetették alá: hogy a hatalmasabbak neve és örve alatt annál könnyebben folytathassák pusztító és romboló műveiket.

A kelet-római császárság Justinián idejében még egyszer megkísérté a nyugat visszaszerzését s ez okból Belizár és Narses alatt tetemes hódításokat is tudott felmutatni. A barbárok Afrikában is, Olaszországban is tetemes vereségeket szenvedének s minden oda látszott mutatni, mintha a sokszor bemocskolt római sas új életre, a bosszúra ébredett volna. Kár, hogy a byzancezi udvar hálátlansága, hűtlensége és bizalmatlansága ezen nagy művet megghiúsították, még mielőtt az valóban megerősödni tudott volna.

A Genzerich által alapított vandál birodalom Afrikában 534-ben megsemmisítettett; a keleti-góth birodalom pedig Nagy Theodorichnak 526-

ban bekövetkezett halála után gyors felbomlásnak indult, melyet a legnagyobb vitézség sem vala többé képes megakadályozni; kivált mióta a kemény barbárok Olaszország kedvező éghajlata alatt elpuhultak és a túlságosan élvezett gyönyörök befolyása alatt végső erélyükben nagy fogyatkozást szenvedtek. Huszonhat évvel Nagy Theodorich halála után, 552-ben Belizár, majd Narses által megbuktatott a keleti góth birodalom is.

Míg keleten, délen és nyugaton ezen nevezetes események végbemenének, addig a Közép-Dunán, a mai Magyarország éjszaknyugati részében, a gepidák hatalmas birodalma is ingani kezdett. A longobardok, a Keletitenger partvidékeiről dél felé vándorolván, összeütközének a gepidákkal, kik, miután jószerével országukról lemondani nem akartak, fegyverhez nyultak, hogy az erőszakos jövevényektől megszabaduljanak. A szerencse a longobardoknak kedvezett, kiknek 565-ben csakugyan sikerült a gepidákat egy döntő és véres harcban megsemmisíteni.

A longobardok azonban nem élvezhették sokáig egy ország birtokát, melyhez az erősnek jogain kívül semmi által sem jogosítvák; s mint-hogy ez már a népvándorlás jellemző sajátságaihoz tartozik, csakugyan kiszorítottának onnan egy másik, náluknál erősebb és hatalmasabb faj által, mely éppen most jelent meg először a Közép-Dunán, hogy nemsokára a Fekete- és Adriaitengertől egész a Keletitengerig egy ép oly rettegett

mint hatalmas birodalomnak vesse meg alapját. Ezen harcziás faj az avarok voltak.

A longobardok az avarokkal nem tudtak megmérkőzni s ennél fogva jobbnak látták ismét felszedni sátraikat s tovább dél felé nyomulni, mintsem a hunok félelmes utódainak zsákmányává lenni.

Alig három évvel a gepidák megbuktatása után 568-ban a longobardok átkeltek az Alpeseiken, leszállottak Felső-Olaszország sokat vívott és gazdagon vértől áztatott síkságaira, hogy a történelemben a longobard királyság neve alatt ismeretes birodalmat megalapítsák; s a máig létező lombard népnek nevet és hazát kölcsönzenek.

Az avarok megjelenésével a népvándorlásnak egy egészen új aerája kezdődött. Kétségtelen, hogy ezen harcziás népek a hunok Ázsiában visszamaradott ősei valának, kik az általános vándorlás alkalmával és ennek természetsszerű okainál fogva, jelentek meg a hatodik század második felében a történelemszínpadán, hogy nem kevésbé véres szerepüket eljátszssák. Szokásaik valamint számos ősi intézményeik emlékeztetének Attila daliás népére, s vitézség tekintetében sem állottak mögötte Khina leigázóinak.

Nem kellett nagyon sok idő és a gyenge byzancezi császárok adófizetőivé lettek a barbár idegeneknek, kiktől a békét gyakran a legmegalázóbb feltételek mellett vásárolták vala meg. Az avar csakánok vagy nagykhánok egész a Keleti tengerig vitték félelmes fegyvereiket, fel-

dúlták Brémát az Éjszaki tenger szomszédságában, alávétvén maguknak a nagy szármát mélyföld legnagyobb részét, melyben a góthok, hunok s számos más népek át- vagy kivonulása után megtelepedének a szláv törzsek, kikből utóbb az orosz, lengyel, morva, cseh, porosz stb. népek váltak vala ki s emelkedének egyenkint nagyobb vagy kisebb jelentőségre.

Az avarok némely nemzetek történetében mint valóságos szörnyek szerepelnek, kiváltképen azoknál, melyek érezték az idegen s bizonyára nem kis mértékben súlyos ígát. Az oroszok kiváltképen borzadással emlékeznek vissza azon sanyargatásokra, melyeknek az avarok által kitéve valóznak. Az öreg Nestor, az orosz krónikairók leghíresbike, azt állítja, hogy az avarok — az oroszokkal szánták földjeiket, kiket az iga elé fogtak vala, általuk vontatták szekereiket, melyekben buta kényelemmel ültenek, míg a szerencsétlen és megbecstelenített nép a szokatlan teher alatt összerogyott. Megmagyarázható volt tehát a leigázott népeknél az öröm, melyet éreztek, — midőn az avarok is követték hún elődeik példáját s egyenetlenségben és kölesönös czivakodásban emésztették fel legjobb erejüket; mig nem a nagy frank király Károly által a Rába mentében vívott döntő küzdelemben megsemmisítetvén, ezen ütközettel együtt hatalmukat és jelentőségüket is elvesztették. Az avarok ettől fogva csak mint bujdosók vagy veszélyes kalandorok jelentkeznek itt-ott, azonban erejük végleg

meg vala törve és a frankok által tapasztalt csapás és annak következményeiből sohasem tudtak többé kibontakozni.

Az idézett orosz krónikás azért megmagyarázható elégtétellel konstatálja a rettegett nép bukását, midőn ezt a következőleg vezeti be történelmébe: „*Elvesztek, megsemmisültek, senkisé nem tud róluk többé; nem hagytak maguk után sem testvért, sem nővért, sem egyéb rokont, — eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket*“. Így irt és érzett az orosz nép majdnem négyszáz évvel az avarok pusztulása után; jeléül annak, hogy uralmuk kemény, fegyverük súlyos vala.

Már a hunok megjelenése alkalmával a régi írók egy népről tesznek említést, mely több mint egy tekintetben megérdemli figyelmünket. Ezen nép a bolgárok vagy volgárok voltak, kik már a hatodik keresztény században nevezetes kultúrával dicsekedhetének s kik a Don és Volga környékén lakván, nevüket valószínűleg ezen utóbbi folyamtól kölcsönözték. A bolgárok különben a népvándorlásban csak szenvedőleges részt vettek, mert nevükkel sem délen, sem éjszaton, vagy nyugaton nem találkozunk.

Midőn a népáram Ázsiából megindult, az addig békés bolgárok lakhelye is elönteték az idegen pásztorharczosoktól, kik sem méltányosságot, sem kegyeletet nem ismerve, tűzzel-vassal jelölték nyomait megjelenésüknek.

Ilyen körülmények között a bolgárok is vándorlásnak adták magukat, vagyis helyesebben

elsodortatának az általános áramtól; s megkerülvén a Feketetenger éjszaki partjait, az Al-Duná hoz érkezének; majd pedig átkelvén a folyamon, a korábbi hún és góth betörések folytán néptelenné lett részét szállották meg a byzanczi birodalomnak. Rövid idő alatt a bolgárok az Al-Dunától egész az Aegei tengerig terjeszkedének, mely alkalommal a havas Haemus vagy Balkán bércei sem bizonyultak áthághatlan akadályoknak a merész és vállalkozó nép előtt. A bolgárok kezdetben alattvalói, majd szövetségesei voltak a byzanczi császároknak, majd végre adófizetői külön nemzeti királyok alatt, kik közül nem egynek sikerült magát majdnem teljesen függetlenné tenni. A hunok, avarok s talán a góthok, valamint számos szláv törzsek olvadának idővel egygyé a bolgárokkal; mely e szerint gazdagon van szittya vértől keresztezve.

A népáram hullámai lassankint lelohadának; a rajzás keletfelől már-már megszűnt; s azon népek, melyek a hosszú ötszáz éven keresztül dúló létharczot szerencsésen túléltek, nemzetté és állammá tömörülvén, szilárd alapokra kezdték fektetni lételüket és jövőjüket; s a keresztény vallás nemesítő és jótékony hatása alatt a századok folyamában azzá fejlődének, mivé természetszerű rendeltetésük szerint fejlődniök kellett.

Kétszáz évvel az avarok bukása után, a hunok és avarok unokái, — a magyarok jelennek meg a történelem színpadán; a magyarok zárták be a népvándorlás fontos korszakát; s jellemző,

hogy két rokon nép vala az, mely ezen világra szóló mozgalmat megindította és befejezte. E két nemzet, a *hún* és *magyar* megjelenése között teljes ötszáz év fekszik, — a népvándorlás hosszú és kemény korszaka.
